

НУРУЛЛО ОТАХОНОВ

ДУНЁ КЕНГ...

Ҳикоялар

Тошкент
Узбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти
1986

0 $\frac{4702570200-119}{356 (04) 86}$ 81-86

© Издательство «Еш гвардия», 1986

ЮТУҚ

Ер юзида Шўрариқ деган қишлоқ бино бўлгандан бери бу ерлик биронта одам Жўравойчалик севинмаган бўлса, эҳтимол...

Қишлоқ Қатронтоғ этагига ёйилган, ёнидан буралиб-буралиб катта сой — Шўрариқ ўтади. Соининг бошланишида, ҳув тоғларнинг ичкарасида, анча бўлди, улкан сув омбори қуриляпти. Жўравой ўзининг ўн йиллик қадрони — ағдарма машинаси билан карьерда ишлаб юрарди, тўғон қурилиши бошланганда буёққа юборишди. Кўринишидан элликлардан ўтган, аслида эса эндигина қирқни қоралаётган шу одам беш қишлоққа белгили!

У гузарга кам чиқади, лекин ҳар чиққанида тенгқур-

ларининг кулгисига қолиб, бошқа қадам изи қилмасликка аҳд қилиб қўяди.

— Жўра, дўппининг жа-а антиқасини топгансанда, гулсиз-у, ялтиллайди занғар, —деб кулишади улар.

Жўравой аввалига пинак бузмайди, қорайиб кетган дўпписини бошдан олиб, кафтига бир уради-да, қайта кияди. Одамлар бекор айтибди, дўппининг гули бор, мой босиб унча кўринмай қолган, холос. Бозордан сотиб олган йили туғилган қизчаси биринчи синфга қатнапти-ю, гули қоладими? Титилиб кетмаганига шукур қилишса-чи. Йўқ, уларга текин кулги бўлса, сақич қилиб чайнаверишса...

— Ҳукумат ҳам зап матолар чиқаради-да! Узинг айт, Жўра, мана шу кителни шопирликка ўқиб юрганингда беришган, тўғрими? Хўб чидамли экан-да...

Даврада кимдир «билимдон»лик қила бошлайди:

— Гап матода эмас,— дейди у.— Нега сенинг кўйлагинг икки кунда пайтавага ҳам ярамай қолади? Чунки сен уни Жўравойга ўхшаб яхшилаб саларкага шимдирмагансан. Бир синаб кўргин-а, йигирма йил киймансанг — мен кафил!

— Катта кетвординг, ошнам. Уйимни тикаман, ўша сен айтган кўйлак ҳам Жўравойдан бошқасига дош бериб бўпти!

Гузарда бир зум қийқириқ ҳукмрон бўлади.

Жўравой кителини саляркага ботирмаган, саляркага ботирса пишиқ бўлишидан ҳам беҳабар. Буни анавилар ўйлаб чиқарган. Қўйиб берсанг нималар дейишмайди? Бунақа учирма гапларни эшитганда авваллари жиззакilik қиларди, бора-бора қулоғи қимирламайдиган бўлиб кетди. Булари-ку, майли, чидаса бўлади, қишлоқда кимдир бир латифа тўқиб чиқарибдики, ҳеч демайдиган. Ҳамманинг оғзида дув-дув гап: «Жўравой ҳаммомга тушса, албатта газетага ёзиш керак, бунақа янгилик ҳар кун ҳам бўлавермайди,— эмиш.— Бурноғи йили ҳайит эмас, майрам эмас, оддий кунларнинг бирида

акамиз адашиб ҳаммомга кириб қоптилар. Катта ўғли икки соат тинмай отасининг баданини ишқалаб, энди бўлгандир, деб турса, бирдан... эски майканинг парча-пурчалари кўриниб қолади-я! Бунақа майкалардан унинг баданида яна қанча бўлса...»

Бу гаплар орқаворатдан Жўравойнинг қулоғига ҳам чалиниб туради, лекин унинг энсаси қотади, холос. Лоф ҳам эви билан-да, ҳеч жаҳонда майканинг баданга сингиб кетганини одамзод эшитганми?!

Унинг синфда ўқийдиган ўша ўғли қайсидир кун мактабдан кўзи қизариб келдию бир ҳафтагача қовоғидан қор ёғиб, соқов бўлиб юрди. Жўравой сабабини секин хотинидан сўраб билмоқчи эди, Сабоҳат ҳам зўрға турган экан, дарров боши эгилиб, лаби қимтиниб қолди. «Қасрингизга болагинам ўртоқлари ичида ер билан битта бўлиб юрибди», демоқчи эди, айтмади. Айтолмади. «Садқаи гап кетсин!»

Унинг ўрнига:

— Одамлар сиз тўғрингизда ёлғон-яшиқ гап қилиша-ётганда, Қосимжоним эшитиб қолибди,— деди-қўйди.

Жўравойнинг жаҳли чиқди: яна эски галва! Бари мотам шунгами ҳали? Ишдан кейин ўғлини ёнига ўтирғизиб, ўшқира кетди:

— Ҳар кимнинг гапига лаққа тушаверма, бола! Оғзига кучи етмаганлар тилига келганини қайтармайди, тундундигми? Шунгаям бурнингни осилтириб юрибсанми? Мен шопир одамман, бўлаверади. Олифтагарчиликни шаҳарликка чиқарган, деб оғизларига урмайсанми? Майли, ҳали шошмай туришсин...

«Ҳали шошмай туришсин, уйга битта машинани қантариб қўйиб, ўша гапдонларнинг кўзини бир куйдирай, токи ҳасаддан ёқа йиртишсин!» демоқчи эди, нималарнидир ўйлаб тилини тийди.

Дарҳақиқат, Жўравой неча йиллардан буён емайди, киймайди, машинага пул йиради. Тагимда бир улов турса, қишлоқдаги гап-сўзлардан қутуламан; деб ўйлайди

у. Кўряпти, тўрт гилдираги борларга қандай муомала қилишаётганини! Ҳатто шу ёзда ҳайё-ҳув деб Масков тарафга жўнавормоқчи ҳам бўлди. Лекин... Бозорларда машина нархининг кўтарилиб кетганини эшитиб, ҳушёр тортди: белидагини чамалаб кўрса, бир-икки минг сўм камроқ. «Майли, яна икки йил ишлаб кемтигини тўлдирай, кейин борарман», деган ўйда шаштидан қайтди.

Мана шунақа гаплар...

Ким нима деса десин, Жўравой бари бир бошқача одам! Шўрариқ бино бўлгандан бери ҳеч ким унингчалик қувонмагани ҳам рост!

...Кун ярмида Жўравой ишдан қайтдию тандир қошида куймаланиб юрган хотинидан сўради:

— Сабоҳ, кечаги газит қани?

Умрида газета ўқимаган эрининг бунчалик ҳовлиқиши Сабоҳатни ажаблантирди.

— Ҳа, дадаси, газит ўқиб мулла бўлмоқчимисиз энди,— дея ҳазиллашди у.

— Кўп жаврамай опчиқ, сенга айтяпман!

— Вой-бў! Битта қоғозга ота гўри — қозихонами? Ҳеч ўқимасдингиз-ку, билмай тандирга қалаб юборибман.

— Ҳе, падарлаънат...— Жўравой атрофга алаглаб ўғлини чақирди:— Қосим! Ҳўв Қосим!

Қосим чорбоғда экан, ўша ёқдан овоз берди.

— Бери кел! Югур!.. Бор, қўшиникидан кечаги «Ўзбекистон»ни опчиқ! Дадам сўраяптилар де. Чоп, деяпман сенга!— У қоп-қора бўйнидаги томирларини бўрттириб қичқирдию тўғридаги уйга кирди. Токчада чанг босиб ётган чойнакнинг ичидан тўрт буклоғлик қоғозни олиб, яна ҳовлига чиқди.

Унинг ҳовлиққанича бор. Икки ой бурун ишхонасида маошга қўшиб ўнтадан лотерея тарқатишган эди. Жўравой зинҳор олмайман, деса-да ҳол-жонига қўймай тутқазди. У билетларни қўлига олгач, мажбурлаб берил-

ган лотереяларга кўпинча ютуқ чиқиб қолади, деган миш-мишларни эслаб, кўнглида қандайдир умид учқуни йилт этди. Ютуқ ўйналадиган кун яқинлашган сари шу учқун йилтилла-йилтилла, охири алангаланиб кетдию Жўравой ҳаловатини йўқотди-қўйди. Назарида, шу билетларнинг биттасига албатта ютуқ чиқиб қоладигандай... Улибдими, чиқмай! Эҳ, қанийди машина ютиб олса! Ёмонми, йиғиб юргани чўнтакда қолади!

Умид қатъий ишончга айланди ва яқиндан бери у худди машина уйда тургандай ўзини алланечук бахтиёр сезиб, тўлқинланиб юрди. Номерларини бир варақ қоғозга кўчириб ёзди-да, лотереяларнинг ўзини темир сандиқчасига солиб, қулфлаб қўйди. Боя тушлик пайти ҳамкасблари столга газета ёзиб олиб, нималарнидир қизғин муҳокама қила бошлаганларида Жўравой аниқ сездик, ютуқлар тиражи чиқибди. Аммо уларга яқинлашмади. Тўсатдан юраги гупириб, ўртана бошлади. Бу аҳволда кечгача ишлаб бўлармиди? Диспетчерга боши оғриётганини баҳона қилиб, уйига чопди. Упкасини қўлтиқлаб келса, ҳалиги гап... «Тутатқига бошқа қоғоз қуриб кетганмикан? Ҳе, бепаросат...

У сўрининг четига бетоқат ўтирди. Кўзлари ёниб, қўллари қалтираб ҳалиги қоғозни очаётганида, Қосим газетани олиб келди. Уни дадасининг қўлига тутқизиб, сўри поясига суянди.

— Ҳа, нега туриб қолдинг, серрайиб?

— Шундай, ўзим... Бошқа ишингиз йўқми?

— Кетавер! Ҳа, айтгандай, шошма... Майли, боравер!

Қосим сўридан узоқлашди, Жўравой бўғзига тиқилган ҳаяжондан титраб, жадвал устига мук тушди. «Ё худо! Ишқилиб, омадимни бер! Уттиз тийинга қулинг ўргилсин битта машина! Ажаб иш бўларди-да! Ана ундан кейин гаплашардик сенлар билан! Гап уст-бошдами? Ана, Шокир почтачи, қачон қарасанг ялтиллаб юрда — бундан нима фойда? Чўнтагида хемири йўқ. Уқитувчиларга ўхшаб, маданиятдан лоф уради-ю, аслини

суриштирсанг, маошини у ойдан бу ойга учма-уч улайди. Сенлардан кам жойим борми, тагимда машина, қўлимда яна олти-етти минг пулим бўлса!— Жўравой беихтиёр газетага чанг солди.— Ҳар куни чойхонанинг олдига бир миниб чиқмасам!..»

Зумда қутурган Жўравой зумда ўзига келди. Боядан бери хаёл кетидан қувиб жадвалдаги биронта рақамни тузукроқ кўрмаган эди, газетани кафти билан силлиқлаб, қайта термилди. Бироқ бари бир сур хаёллари унга тинчлик бермасди: «Пақ этиб ютиб олсаму юрагим ёрилиб кетса-я!»

Рақамлар уясининг оғзида ғужғон ўйнаган беҳисоб чумолиларга ўхшаб тўзғиб кетар, у эса ўзига кераклиларини ушлаб олишга зўр бериб уринар эди. Эҳ, рақамлар... ёзувлар... рақамлар...

Жўравой бирдан юрак уришини эшитмай қолди. Бир қўлида қоғоз, бир қўлида газетани чангаллаганича... ҳайқириб юборди. Лекин на хотини, на ўғлидан бир садо чиқди — ҳовли жимжит эди. Демак, бақирмабди, ўзига шундай туюлибди. Ё тавба! Кўнгли сезган эди-я! Ҳатто тушларига кириб чиққан. Аввалдан аён бўларканда, ўзи. «Жигули! Жигули-я! Ўзингни бос, Жўра, ўзингни бос! Пулинг ёнга қолди, бари бир ўзингни бос!»

У хотинини чақирмоқчи бўлган эди, ичига тўлиб қолган нафаси ғувиллаб отилиб чиқди. Товуши ўзига мутлақо беғона эшитилди. Сабоҳат тандирдан янги узган нонларни саватга жойлаб уйга олиб кириб кетган эди, эрининг нима қилаётганидан беҳабар, ичкаридан овоз берди:

— Ҳа, дадаси?

— Баққа чиқ!

— Ҳозир, нонларни ёйиб қўяй.

— Чиқ, деяпман, дарров!.. Тўхта, ўзим боряпман.

Жўравой остонага туртиниб, шалақ сўкинди, сўнг пишиллаб:

— Тозароқ кўйлак-пўйлагинг борми?— деди.— Олиб бер!

Сабоҳат энди чидамади, эрининг юзига тик боқди:

— Мунча ўшқирасиз, қўлим тўртта эмас-ку! Ҳовлиқ-қанингизни-ей!— Кейин сал юмшади.— Олдин чой-пой қилиб берай, иссиқ нон билан ичиб олинг.

— Кўп эзмаланмай сандиқни оч! Ё кўйлак уруғи қуриб кетганми?

— Бор. Ҳайитда кийган кўйлагингиз шундайича турибди.

Сабоҳат минғирлаб сандиқ устидаги кўрпаларни шолчага ташлай бошлади. Жўравой эса, ўзининг кичик сандиқчасидан, аввал оқ матога, унинг устидан сувқоғозга ўралган лотереяларни олиб, шимининг чўнтагига солди. Тушиб қолмасин тағин, деб тўғноғич билан қадам қўяётган эди, бармоғига санчиб олиб, яна оғзини булғади...

Жўравой йўловчи машина кабинасида район марказига қай ҳолатда кетди — буни фақат ўзию лотереясига машина ютганлар билади. Устига-устак машина бирам секин юрди, бирам секин юридики...

У омонат касса олдига ҳарсиллаб етиб келди, аммо бирданига ичкари киргани юраги бетламади. Крандан сув ичмоқчи эди, томоғидан ўтмади. Сал нафасини ростлаб, одамлар сийраклашгач, кассага журъатсиз қадам қўйди. Ҳар бирига биттадан калла сиғадиган қатор дарчаларга кўзи тушиб яна доводиради. Сўнг дуч келганига бошини суқди.

— Синглим, лотарни ким текшириб беради?

— Ўзингиз!— деб жавоб қилди қиз.— Ана, деворга газитларни илиб қўйибмиз, ўзингиз қарайверинг.

— Мен қараб чиққан эдим,— деди Жўравой овози қалтираб.

Қиз бошини кўтарди.

— Нима, ютуқ чиққанми? Э, аввалроқ шуни айтмай-сизми. Суюнчисини оларканмиз-да! Анави туйпукка

Ўтинг, кўриб беришади... Айтгандай, нима ютдингиз?

Жўравой тилини тийишга ҳарчанд уринмасин, бўлмади: «Машина!», деди ҳаяжонланиб. Шундай дедию кўзларидан ёш тирқиради. Шоша-пиша энги билан ёшини артиб, ёнидаги туйнукдан ичкарига мўлтиради:

— Қизим...

Жўравой гапини тугатмасданоқ, у ерда ўтирган ёш қизчанинг ўзи бидирлай кетди:

— Табриклаймиз, амаки! Қизларга битта зиёфат қилиб берасиз энди. Менга бундан ташқари... билиб қўйинг! Қани лотереяларни узатинг-чи. Уҳ-ҳў, жуда пишиқ ўраб қўйибсиз-ку.

— Ҳа, энди...

Бу пайтда бошқа қизлар ҳам ўз ишларини тўхтатиб, сувқоғозни очаётган қизнинг теварагига тўпланишди. Туйнук ортидан сап-сарик тишларини кўрсатиб, беўхшов иршаяётган башарани кўриб ҳасаддан кўзлари чақнади ва бир-бирларига маъноли им қоқишди: «Тавба, машина деган зорманда мана шунақа ипирисқиларга чиққанига ўлайми?» Шундай бўлса ҳам, ҳалиги қиз лотереяларни очиб улгурмасидан, Жўравойни қутлай кетишди:

— Бахтли экансиз, амаки!

— Келинг, қўлимни теккизиб олай, менга ҳам юқсин.

— Қуллуқ бўлсин! Буюрсин!

Жўравой «Қуллуқ» дейин деса, яна йиғлаб юборишдан чўчиб, лабларини пичирлатиб тураверди.

Қиз тортмадан китобча олди, хонада шивир-шивир тинди. Жўравой эса уёққа қарамасликка тиришиб, ойнакдаги ёзувни ўқишга тутинди. Нима деб ёзилганига тушунмай, тўсиқни чертишга тушди. Тиқилинчда бурни қичиб қолса бўладими? Касофати! Бешала бармоғи билан бараварига бурнини қашлаб, хумордан чиқди. Вақт бўлса, ўтмайди. Мунча имиллайди бу қиз, кампир эмас-ку!

— Топдингизми, синглим?

Қиз лотереяларни пулга ўхшатиб тахлаб, китобни аста ёпди:

— Катта номери сал тўғри келмайроқ турибди,— деди у ачингансимон қиёфада.

Жўравой кар эмас, лекин ҳозир ё эшитмади, ё тушунмади.

— А?! Нима дедингиз?!

Номери тўғри келмаяпти, дедим...

Бундан уч йил бурун отасининг ўлиб қолгани тўғри-сида карьерга хабар борганида ҳам бунчалик даҳшатга тушмаган эди. Кейинчалик эслаб, эзилиб юрди, аммо... Қиз ақлдан озганми ўзи?! Жўравой бир қалқиди, тўсиққа базўр ёпишиб тикланиб олди. Бор кучини йиғиб:

— Яхшилаб қара, сингил! Ҳазил-пазил кетмайди ҳозир!— дея ўшқирди. Гажиб ташлагиси келди қизни шу пайтда. «Тилгинанг узилиб тушса бўлмайдимиз, алвас-ти!» дегиси келди.

Қизлар унинг бўздай оқарган юзи ва чақчайган кўзларини кўриб, секин-секин тарқалишди.

— Ҳазиллашаётганим йўқ, амаки. Ишонмасангиз, ўзингиз кўринг... Мана, кўрдингизми, буниси олтига номерга ортиб кетяпти.

Жўравой бари бир ҳеч нимани кўрмади, қалтираб қўллари билан чўнтак кавлаб, бояги қоғозни қизга узатди:

— Нега бўлмаса... Ахир, ўз кўзим билан... Манавини ҳам қараб кўр-чи!

Қиз гижимланган қоғозни қўлига олиб синчиклаб текширди ва бирдан ҳовлиқиб кетди:

— Айтмадимми, ўзингиз адашасиз, деб? Мана бу ерда охири «7» ни сиз «1»га ўхшатиб ёзиб қўйибсиз-ку! Уни қаранг-а, ҳақиқатан «1» бўлганда, «Жигули» сизники эди-я... Яна мендан хафа бўляпсиз.

Бундай ҳақиқатга ишонмаслик — ғирт аҳмоқлик, ишониш — яна даҳшат! Жўравой йиқилиб тушмади, тирик мурдага айланди-қолди. Шундай ҳолда элас-элас чийиллаган овозни эшитди:

— Лотереяларни қаердан олганидингиз, амаки?

Қизнинг бу гапи Жўравойга: «Тўхтаб туринг, битта машина тўғрилаб бераман», дегандай бўлиб эшитилди, сергакланиб шивирлади:

— Ишхонада... мажбурлаб беришган эди...

— Э, ундай бўлса суюнаверинг, ошналарингиздан кимдир бу машинанинг эгаси бўлибди! Одамлар қандай бахтли!

Жўравой кассадан елкасида тоғдек юк билан судралиб чиқиб кетаркан, қиз ҳамон жаврарди:

— Бўлар иш бўлди, амаки. Келаси сафар сизга ҳам албатта чиқади. Бунақа англашилмовчиликлар бизда тез-тез бўлиб туради. Биласизми, бир куни...

Жўравой ташқарига чиққанда орқасидан қизларнинг шўх қаҳқаҳаси янгради.

— Вой шўрим! Сизга нима бўлди! Тинчликми?! Тобингиз қочиб қолдими?

Жўравой минг ўлиб, минг тирилиб, уйга кириб келганда, хотини уни шу сўзлар билан кутиб олди. Ломим дейишга мажол қайда, тўғри бориб ўзини сўрига ташлади. Унинг бутун вужуди қақшаб оғрир, пешонасидан муздек тер қуйилар эди. Лаблари эса тинмай пичирларди:

«Тинчлик... тинчлик».

Қоронғи тушганда Қосим «Тез ёрдам»ни чақириб келди. Эрининг аҳволидан қаттиқ хавотирга тушган Сабоҳат ҳам касалхонага жўнади. Хувиллаган уйда ёлғиз Қосим билан иккита синглиси қолди.

Тонготар пайти кўча эшик олдига енгил машина келиб тўхтади. Ундан шалвираб тушган аёлнинг ўткир чинқирини осуда қишлоқни тутиб кетди. Дод-фарёдни эшитган болалар чўчиб уйғонишди. Бирпасда ҳовли тўстўполон бўлди-қўйди.

— Шўрим қуриди, одамлар!.. Дадаларингдан ажраб қолдик-ку, болажонларим!!! Энди нима қиламан, художон!

Ҳовли ўртасида Сабоҳат талвасаланиб ётар, бемаҳал йиғидан уйғонган қишлоқ аста-секин уларнинг уйига оқиб келар эди...

Пешиндан кейин шўрариқликлар Жўравойни қабристонга қўйиб қайтишди. Бевақт ўлим ҳар сафаргидек одамларнинг ақлини шошириб қўйган эди. Бирга ишлайдиган дўстлари афсусланиб:

— Раҳматли кеча бошим оғрияпти, деб турувди. Бунақа бўлиши кимнинг хаёлига кепти,— дейишса, бошқалар бунга тақдири азалга йўйишди:

— Бу бир баҳонаи сабаб, кунимиз битгандан кейин биз ҳам Жўравой борган жойга борамиз. Нима, дунёга устун бўлармидик?...

— Одам бирданига ўлиб қолса, қўрқинчли бўларкан. Ҳеч бўлмаса, бир-икки ҳафта касал ётсаям кошкийди.

— Эскилар бекорга айтмаган: қуруқ тухматдан, бемаҳал ўлимдан асрасин деб. Дунё қизиқ экан, кеча бор эди, бугун йўқ.

Шўрариқда кўп вақтгача Жўравойнинг ўлими тилдан тушмади. Сабоҳат ҳам бу жудоликка аста-секин кўникиб борар, маъракада кўнгил сўраганларга эса, гўё шу билан бутун сир ойдинлашадигандай, тинмай бир гапни такрорлар эди:

— Тавба, одам ўлишидан олдин авлиё бўлиб қоларкан. Раҳматли дадаси ҳам ўша кунга ишдан эрта қайтдилар, денг. Ҳайитда кийган кўйлақларини сўраб олдилару бир айланиб келаман, деб кўчага чиқиб кетдилар. Еруғ дунё билан хайр-хўшлашиб келган бўлсалар керакда.

— Уни қаранг-а!.. Ё тавба-ей!...— дея ҳайратланишарди эшитганлар.

Хуллас, сир сирлигича қолди. Фақат касалхонадаги врачгина жон чиқар маҳали Жўравойнинг алаҳсирашидан нималарнидир англагандай бўлган эди. Лекин у шўрариқлик эмас-да...

ДУНЕ КЕНГ...

«Хў, бола боқмай балога йўлиққур! Ўзинг тарбия кўрмагансан-да, боланг ҳам бола эмас, бало! Шилпиқ-лигинг етмагандай, энди болангга гап ўргатадиган бўлдингми?.. Одамларда инсоф деган савил қолмади, она-сидан тортиб боласигача худо урган-а... Хў, эзма деган тилингга тирсақкина чиқсин! Шошмай тур ҳали, шундай адабингни бериб қўяйки, эна сутинг оғзингга келсин!..»

Айвонда сузма ялаб ўтирган Мастон кампирнинг хаёлида беихтиёр тунов кунги можаро жонландию бирдап ўрнидан туриб кетди: «Кошки бу биринчи марта бўлса, худонинг берган куни шундай-я!» Жини қўзиганиданми ёки ўзига ўзи гапирганданми, бужмайган лаблари тинмай қалтирар эди. У елкасига тушиб қолган чит дуррасини шаҳд билан силкитиб қайта ўради ва кўчага чиқди. Оёғи Сорабонуларникига тортди. «Шилпиқнинг кирдикорларини қўшниларим ҳам биллиб қўйсин!»

Сорабону оёқмошинада ўзининг кўйлагидан ортиб қолган қийқим-сийқимлардан неварасига иштонча тикиб ўтирар эди, қўшнисининг бемалол ҳовлига кириб келаётганини кўриб, аввал энсаси қотди, сўнг бориб хушламайгина кўришди. Сорабонунинг бундайин муомаласида андак кибру ҳаво ниҳон эканини Мастон хотинларга хос зийраклик билан сезган бўлса-да, бу галча ўзини билмаганга олиб қўяқолди.

— Вой, манави иштончани қара:глар, му-унча чиройли бўлмаса бу! Самаджонга тиякписизми, Сора ўртоқ?— деди у, кўзлари жавдираб.— Жуда-а болажон хотинсизда, ўртоқ.

— Ҳа-я. Бир Самаджонга эмас, невараларимнинг ҳаммасига ҳам кўйлак-иштонни нуқул ўзим тикиб берман,— деди Сорабону оғзини тўлдириб.— Энди, булар ҳозирги болаларга бир марта кийишга ярайди, холос. Тез-тез тикиб турмасам...

— Ёш боланинг иши шу — биз тикаверамиз, улар

йиртаверади,— дея Мاستон қўшнисининг фикрини маъқуллаб қўйди, кейин темирни иссиғида босақолди:— Ҳар нима бўлгандаям, невараларингиз ўзингизга ўхшаб одобли, эсли-ҳушли. Анави Соттихоннинг ғиртмакчаси бирам шумшук бўптики, асти қўйинг. Утган-кетганга тинчлик бермайди-я!

Сорабонунинг юзи ёришди: унинг ҳам дилига тугиб қўйганлари бор, ахир! Шу мавзуда гап очилди, яхши бўлди.

— Шунга айтнинг, қўшнижон,— деди у Мастоннинг оғзидагини дарҳол илиб олиб.— Қўли қичимай ўлгур, неварагинамни уриб, ҳаммаёғини моматалоқ қилиб юборибди, қоши-кўзини билиб бўлмайди бечоранинг. Соттихон индамабди, томоша қилиб тураверган-да. Мундоқ ажратиб қўйса, туғи пасайиб қолмасди.

— Кўмирдан оқлик, темирдан юмшоқлик тилама, дердилар отам раҳматли. Соттихон ким бўлибдики, ранжийсиз. Тавба, кап-катта хотин-у, қиладиган иши... Сиз билан биз холос: паст-баландини ўйлаб бир ишга қўл урамиз.

Фикрларининг бир ердан чиқаётгани иккала кампирга ҳам мойдек ёқиб тушди. Сорабону, муҳим сирни ошкор қилмоқчидек, атрофга ўғринча аланглаб, шивирлади:

— Уёғини суриштирсангиз, Соттихон қариб қуюлмаганлардан, бўлмаса, элликдан ўтиб ҳам туғаверадими?

Кампирлар томоқларини килкиллашиб қиқирлашди, кўнгиллари яйради.

Кампирларнинг кўнгилни яйратган гап чин эди: Соттихон янги келинчаклигида орқама-кетин кўрган уч қиздан сўнг, узоқ йиллар туғмай қўйган эди, ёши элликка бориб тўсатдан яна ҳомиладор бўлиб қолди. Юриб-юриб ўғил туғди! Соттихоннинг-ку неча йиллик армони ушалди, қишлоқ хотинларига эса, янги эрмак топилди. Ушандан бери, мана, ўн икки йилдирки, бу фаройиб ҳодиса тафсилоти эл оғзидан тушмайди...

— Ҳазилингиз бор бўлсин-да, Сорахон,— деди Мас-тон қувлик билан илжайиб. Кўнглидаги ғубор хийла тарқалган, қўшнисини ҳам ўзига оғдириб олганидан бе-ниҳоя мамнун эди у. Қўлини фотиҳага очиб, узундан-узоқ минғирлади, сўнгра ўрнидан турди.— Майли, ўртоқ, мен чиқай энди, сизниям роса ишдан қўйдим.

— Гаплашиб ўтирибмиз-да, қўшнижон. Иш деган зорманда ўлганда ҳам тугамайди,— деди Сорабону.— Хўп, хайр бўлмаса.

Мастонни кузатиб қўйгач, чала қолган ишини давом эттиришга ўтирган Сорабону мийғида жилмайди: «Ҳмм, айёрликни қаранг, илоннинг ёғини ялаган-а...»

Орадан бир чой дамлаш фурсати ўтар-ўтмас иккита иштонча тайёр бўлдию кўча эшик тағин ғийқиллаб очил-ди. Ҳалпиллаган қўйлагининг этаги билан ерни супуриб, Соттихон кириб келди. Иштончаларни яна бир чеккага йиғиштириб қўйишга тўғри келди. Дилида ҳар қанча раишжётган бўлмасин, Сорабону меҳмонга пешвоз чиқ-ди.

— Хизр бўп кетинг-э! Ҳозиргина хаёлимдан ўтиб ту-рувдингиз-а,— дея мулозимат қилди у.

Соттихоннинг бир кўзи офтобдан ёшланавериб, алла-қандай дардга чалинган эди, шу шилпиқ кўзини енги-нинг учи билан тўсиб кулди.

— Хизрдан қаеримиз кам, Бону! Қарилик — авлиё-лик, дердилар онам раҳматли.

Икки қўшни шу тариқа одоб билан бир-биридан ҳола-аҳвол сўраб, тўшакка чўкишди. Сухбат куни кеча армия-дан бўшаб қайтган толкўчадаги Мамарайимдан бош-ланди. «Мамарайим аскарликка кетмасидан олдин ҳи-вичдеккина бола эди. Энди-чи! Юзлари тўлишиб, гупчак-дек семирганини қаранг», дея кампирлар ҳайратга туш-дилар. «У ёқда ошпазлик қилган эмиш, ошпаз бўлма-ганда бунақа семирармида», деб ўзларини овутилди. Уларнинг айтишича, энди қишлоқнинг манаман деган қизлари ҳам Мамарайимнинг қўнғир тусли мўйловига,

кўкрагидан чиқиб турган ажриқ мисол ёлларига киши билмас назар ташлаб юрганмиш, тинчини йўқотганмиш. Яна ким билади, дейсиз, гапираман деса гап кўп, эҳ-ҳе... Ниҳоят, Соттихон ўғлининг тезроқ бориб, Мамарайимга ўхшаб қайтишини орзу қилди. «Яхши ният — ярим мол, айтганингиз келсин», деди Сорабону унинг кўнглини кўтарган бўлиб. Гапни ўз-ўзидан болага келтириб тақагани Соттихонга қулай келди, муддаога кўчди — кўрпачадан чиқиб турган қавима ипнинг учини бармоқлари орасига олиб юмалоқларкан, аста деди:

— Кеча қоқвош ўғилчам неварангиз билан салгина айтишиб қопди, Бону, эшитиб бирам хафа бўлдимки... Иштонини ечиб, бир-икки саваладим ҳам. Ишқилиб, сиз мендан...

Соттихоннинг гапи оғзида қолди — Сорабону кўнгилсиз ҳолатнинг олдини олишга шошилди:

— Қаёқдаги гапларни кўтариб юрасиз-да, кўшни. Келиб-келиб сиздан хафа бўламанми? Ёш боланинг феълини биласиз-ку: бугун уришади, эртага яна апоқ-чапоқ. Эсли-хушли одам сира боланинг ўртасига тушмайди. Улибманми...

Соттихон дадилланди:

— Ўзимсиз, Бону, ўзимсиз,— деди у суюниб.— Лекин... тилига куч бериб, пашшадан фил ясаб юрганлар ҳам бор-да.

Сорабону суҳбатдошининг оғзидан кўз узмай ўтираркан, беихтиёр: «Ҳозир Мاستонни айтади, қараб туринг-а, Мاستонни ёмонлашга тушиб кетади ҳозир», дея хаёлидан ўтказди. Уйлагани ҳақ чиқди.

— Ўғилчам нимагадир Мастонни хушламайди. Ешлигидан шунақа — иқи суймайди,— деб сўзида давом этди Соттихон.— Олдинлари уни кўрасолиб пинжимга тиқиларди, энди бўлак қилиқ чиқарибди — жигига теккани теккан. Неча марта айтдим, ўзингдан каттани мазах қилма, ёмон бўлади, дедим, қани қулоқ солса. «Шу кампир ялмоғизга ўхшайди», дейди. ~~Ҳи-ҳи-ҳи... Биласизми,~~

Бону, ёш бола яхши-ёмонни дарров ажратиб оларкан. Бир балоси бордирки... Ҳи-ҳи-ҳи...

Сорабону бундан атиги ярим соат олдинги, Мастон билан қурган суҳбатини эслади, «Ҳамманг ҳам бир гўрсан!» деб қўйди ичида. Лекин сир бой бермасдан, унинг гапини маъқуллади:

— Бўлса бордир. Ахир, ёшлигидан шаллақи эди, биласиз-ку буни. Одамлар ҳозир фақат ўзини ўйлайди. Отасини танимайдиган замонлар келди, қўшни. Сиз билан биз, холос... орқа-олдимизга қараб юрамиз.

Сотти шилпиқ жон-дили билан суюнди.

— Гўдаклигидан ақл кирмагандан кейин, қариганда гўр бўлармиди! Ҳа, майли, ҳар бошга не келса — феълидан.

Сорабону билан Соттихоннинг гангир-гунгур суҳбатлари шу ерга етганда узилди: ҳовлиқиб Мастон кириб қолди.

Аслида, унинг бу туйқус ташрифи тасодиф эмасди. Боя Сорабону билан хайрлашиб чиққандан сўнг кўчанинг ҳув бошидаги кичкинагина дўконча қаршида бошқа бир қўшниси — Қумринисога дуч келиб, иккаласи хийлагача валақлаб туришди. Бир пайт узоқдан Сотти шилпиққа кўзи тушдию гап орасида уни зимдан кузата бошлади. Сотти шилпиқ Сорабонунинг уйига қараб бурилганидан сўнг эса, тинчини йўқотди. Қулоғи ҳамон Қумринисонинг оғзида, фикри-зикри Сорабонуларникига кўчди. Чидаёлмади, Қумринисо билан гапни қисқа қилди-да, бу ёққа жўнади...

Мастон Сорабонунинг Сотти шилпиқ билан бемалол ёйилиб, чақчақлашиб ўтирганини кўриб, бир фурсат эси оғиб турди. Бисотимни роса титкилашгандир, деб ўйлаб хуноб бўлди, юзи буришиб кўзлари муғамбирона қисилди.

Дафъатан қизиқ ҳолат юз берди: ким кимнинг олдида айбдорлиги қоронғи, лекин учала кампир ҳам

бир-биридан хижолатда, гўё ўртада бир нима йўқолган-у, ким олгани номаълум...

Ниҳоят, Мастон ҳушини йиғди; Соттихон билан қуюқ кўришди-да, Сорабонуга қараб, кулиб, деди:

— Қариган сайин эсимизни еб қўйяпмизми дейман. Боя хамиртурушга чиққан эдим, паришонлик қурсин, индамай кетаверибман. Шунга...

— Вой ўлмасам, айтмабсиз-да менга. Ҳозир опчиқиб бераман,— деб Сорабону шоша-пиша ошхона томон юрди. Зум ўтмай ярим бўлак хамиртурушни йўл-йўлакай қорозга ўраб, кўтариб чиқди.— Гапга овора бўлиб...

Мастон хамиртурушни олди-да, Сорабонунинг ҳай-ҳайлашига қарамай, изига қайтди.

Соттихон ҳам типирчилаб қолди: бу ерда ўтираверса, Мастоннинг хаёлига ҳар балолар келиши мумкин. Ўр-нидан турақолди. Хайрлашди.

— Киринг, Бону, дардлашиб ўтирамин. Энди бундан бу ёғи одамга ғанимат. Хўпми?

— Қани, вақтга қараб...—деганча Сорабону иккала кампирни остонагача кузатиб қўйди.

Соттихон билан Мастон эшик олдида бир-бирларига йўл бериб, мулозимат қилиб пича туриб қолдилар, сўнгра, худди келишиб олгандек, бараварига остона ҳатладилар. Эшикнинг иккинчи табақаси тарақлаб очилиб кетди. Мастон ўзича, Соттихон ўзича мулзам бўлди, кўз кўзга тушгач эса, хижолатли ҳолни кулгига айлан-тириб юбордилар. Эсон-омон кўчага чиқиб олиб, эшикдан сал узоқлашгач, Мастон ортига бир ўгирилиб қарадию қиқирлаб, деди:

— Худо олсин, эшиги мунча тор бўлмаса, нақ қўй-мичимдан айрилиб қолай дедим-а.

— Одамнинг эшиги ҳам, туйнуги ҳам феълига қараб бўларкан-да, опа,— деди Соттихон ҳам қиқирлаб.

То муюлишга етгунча Сорабонунинг «молхона туйнугидай» тор эшигини муҳокама қилиб бордилар, кейин Мастон сўзни бошқа ёққа бурди:

— Уйга кирамиз, Соттихон, аччиқ чой дамлаб берман.

— Ўзингиз юрақолинг, опа, менинг чойим тайёр, дастурхоним ёзиғлиқ,— дея илтифот қилди Соттихон.— Шу Сора қурумсоқникига кириб томоқларим қақраб кетди.

— Э-э, нимасини айтасиз. Меҳмон келди-ю, ўрнидан турай демайди-я!

— Қўйинг шуни! Асли, таги паст, одамгарчилиги йўқ... Меҳмон кутишда сизга етадигани йўқ-да, опа.

— Жа-а, мақтаб юбордингиз-ку, Соттихон. Лекин, донм сизга ҳавасим келади — одамжонли, удли-шудли хотинсиз.

— Ҳа, ишқилиб, худо жонимизни саломат қилсин!— Шундай деб Соттихон уйи томон бурилди.— Қирмайсизми?

— Раҳмат! Ўзингиз кирганингизда бўларди...

* * *

Дунё кенг экан, одамлари турфа экан, умр эса — оқар дарё. Мен билганим шу бўлди, азизлар. Энди ер юзидан у кампирларнинг изи ўчган, ер тагида жисми ҳам қуриб битган. Бор-йўғи ўн йил ичида, демак, ҳашпаш дегунча...

Аввал Сотти шилпиқ оламдан ўтди. Бу жудолик Сорабону билан Мастон кампирни етим қилиб қўйди. Лекин, илож қанча, айюҳаннос солиб қолаверишди. Молнинг ўлимига мол чидайди, одамники бўлакча-да, азизлар.

Кейин... Кейин Мастон кампир қазо қилди. Дунёни ҳувиллатиб кетди боёқиш.

Охири Сорабону... Айтишларича, жон таслим қилгунча Сорабону тоза қийналган эмиш. Ўлиmidан олдин фақат бир-икки лаҳзагина ҳушига келибди, тилга кирибди, ўшанда ҳам зўрға: «Юрагим сиқилиб кетяпти», дея олибди, холос.

Начора, дунё кенг, одамлар турфа... ишонинг, азизлар.

УИ

Сеники аталар шу ер, шу замин...
А. Орипов

Хуллас, қишлоқ бузиладиган бўлди. Қўрғончада алмисоқдан қолган бир бино бўларди. Биладиганларнинг гувоҳлик беришича, қишлоқда якка-хўжаликлар тугатилиб, «колхоз-колхоз» бўлаётган даврлар улуснинг йиғинлари тез-тез шу бинода ўтказиб турилар экан, кейинчалик, алғов-далғовлар сал босилиб, мусичалар шифтга бемалол ин қўя бошлагач, бу бино қишлоқнинг «Қизил чойхона»сига айлантирилибди. Шундан бери не-не замонлар ўтди. Орқа деворига тўртта ёғоч тираб қўйилганини демаса, бино яна бир-икки муҷал қаддини тик тутиб тура оларди. Бироқ энди унинг ҳам умри битди.

Бугун шу бинода худди бурунгидек оломон йиғин бўлди, худди бурунгидек Қўрғонча аҳлининг обрўли қисми — қари-қартағ, бригадиру ҳисобчи, эски хотин-қиз активларидан беш-олтитасию мактаб муаллимлари райондан келган вакилнинг нақд икки соат давом этган маърузасига қулоқ осдилар...

Хуллас, қишлоқ бузиладиган бўлди.

Ҳайдар ота эшитган гапларининг ҳаммасини тушунишга тушунди-ю, айни чоқда, ҳеч балони англамагандек, гаранг эди. У одамларнинг кетидан бир зум тикилиб турди, қуруқшаган узун-узун бармоқларини паншаҳа қилиб гарданини қашлади, сўнг лабини чўччайтирганча, туяюриш билан уйига жўнади.

Эшикни очиб, йўлакка кирар-кирмас кампирнинг куюнчак овозини эшитди:

— Мунча йўқ бўп кетдингиз? Тез келаман, деб... Қачон эди чой дамлаб қўйганим.

Дарҳақиқат, Зулфинисо кампир унинг гузардан қайтишини кутиб, пастак ток тагидаги сўрига дастурхон

ёзиб ўтирган эди. Дастурхонда тандирдан янги узилган иккита нон, пиёла, жўмраги қадоқланган хитойи чойнак, сопол коса, лаби кемтик қошиқ, бир сиқимгина қора майиз ва катта пиёлада эрталабдан ортиб қолган қаймоқ...

Ҳайдар ота индамади. Бамайлихотир сўрига жойлашиб, белбоғига осилган қиндан чустий пичоғини суғурди. Косани олдига суриб, унга нон тўғрай бошлади. Устидан икки қошиқ қаймоқ солгач, чой қўйди. Шундан кейингина бошини кўтарди. Бояги гапларни райондан келган вакил эмас, ўзи ўйлаб чиқаргану бутун олам тақдири ҳозир биргина унинг қўлига қараб қолгандек, деди:

— Қишлоғинг бузилади, кампир! Ихм... Ўрнига посылка қурилади.— Шаҳодат бармоғи билан косадаги нон тўғрамларини ширчойга бўктира туриб, «буни сенга мен айтяпман!» деган маънода ияк қоқди.

Лекин, кутганичалик, кампири «ҳайратдан ёқа ушлаб» қолмади, бу хабар қанчалик оламшумул бўлмасин, қулоқларининг ёнидан силлиққина ўтказиб юборди. Бу билан гўё чолга таъна қилди: «Йўқ ердаги гапларни ташиб юрасиз... Шу феълингиз қолмади-қолмади-да», дегандек бўлди. Ҳарҳолда, Ҳайдар отага шундай туюлди. Айниқса, кампири аста уф тортиб: «Чой ҳам совиб қолгандир», деганида, чолнинг рўй-рост жаҳли чиқди.

— Сенга ўзи қачон гапириб обрў топибман!— дея ўшқириб берди.

— Оббо, келмасингиздан заҳрингизни сочасиз-а, бекордан-бекор.

— Ҳа-а, сизнинг безрайган бетингизга қош қоқайликми, бўлмаса? Янгилик айтсанг ҳам бир бало!

Кампир ўзини босди. Хотири жам эканини кўрсатиб қўйиш учун пиёлани айлантириб чой ҳўплади, кўзини чолининг кўзларидан олиб қочиб, қаердадир тинмай чирқиллаётган чумчуқни излаб топмоқчи бўлди.

Яна чолнинг ўзи гапирди.

— Бутун қишлоқ бузиларкан, ўрнига янги қишлоқ қурилармиш. Мана шу уйинг ҳам бузилади, овсар!

Орқасидан пичирлаб қўйди: «Ҳм-м, чойи совиганмиш!»

Кампир пиёлани дастурхонга қўйиб, оғзига майиздан бир дона ташлади.

— Нимага бузилади?

— Ана холос! Овсарсан, десам ер тепинасан, аслида, минг карра овсарсан! Ҳозиргина айтиб турибман-а, ўрнига посилка қуриларкан, деб!

Кампирнинг кўзлари қисилди, кавшаётган нони да-накдек бўлиб лунжида қотди.

— Мен овсар бўлсам, сиз ҳовлиқмасиз!— деди у.— Гапингизнинг ҳеч боши-кети йўқ. Ахир, энди икки йил бўляпти-ку, бунисини қурганимизга!

Ҳайдар ота қайрилиб, эшик-деразалари бўялмаган, девори оқланмаган иморатга бир назар ташлаб қўйди; кўп нарсаларни хотирлади. Оғиз жуфтлаган эди, овози чулдираб, ҳазин чиқди:

— Бари бир бузмасдан илож йўқ, элдан қолсак, бўлмас.

— Янгисини қандай қурасиз?

— ...

— Якка тўсин том кўтармас,— дея кампир ўзининг сўроғига ўзи жавоб қила бошлади.— Бунисини тикка қилгунча белимиз букчайди. Уй қуриш осон бўлқопти-ми! Каттаси чўлда бўлса, кичиги шаҳарда — ким бизга тиргаклик қилади? Қизлардан умид йўқ: ўзларининг эри, ўзларининг уйи бор, сиз билан менга тасалли беришдан бошқасига ярамайди улар.

Кампирнинг гаплари қанчалик жўяли бўлмасин, чолнинг орияти қўзиди.

— Қизларингни орага суқма, аҳмоқмасман-ку мен ҳам!— деди у чинқириб.— Муқимжонни бўлса, чақирамиз, етади шаҳарда санқигани! Ундан кейин... одамлар

ҳам ташлаб қўймас, майлиса ҳамма, қишлоқни ҳашар йўли билан қураамиз, деб қўл кўтарди-ку!

Зулфинисо кампирнинг миясига лоп этиб: «Яна мижговланяпти!» деган ўй келди.

— Кўраамиз қурганингизни!— дедию даст ўридан турди. Алланималарни гўлдираб, сўридан нари кета бошлади.

Чол қичқирди:

— Тўхта! Ўзингдан-ўзинг минғирламасдан, менга эшиттириб гапир! Қани?!

— Эшитсангиз ҳам, эшитмасангиз ҳам гапим шу: Муқимжон қишлоққа қайтаман деса, хотинини мана бу ерга ўтирғизиб қўйиб, уй қурсин! Бўлмаса, беш кунлик умрим қолдими, йўқми — менга уй керакмас!

Кампир «Гапим тамом!» дегандек бир ҳаракат билан, ҳеч қандай эҳтиёж бўлмаса-да, офилхонага қараб юрди. Бирпасдан кейин уёқдан шанғиллаган овози эшитилди: «Нари тур тепкиламай! Ҳе, ҳайвон! Ўзи битта-ю, ифлоси бутун бошли перманикича бу худо олгурнинг!»

Кечқурун чол-кампир қўшнинг боласини чақириб чиқиб, шаҳардаги кенжа ўғилларига хат ёздиришди. Хат бир талай салом-алиқдан сўнг, шундай давом этарди:

«Ўғлим, сен келгунча уйларимиз бузилиб кетадими ҳали. Чунки, ҳамманинг уйи бузилади, ўрнингга посилка қуриларкан. Бугун эски чойхонада майлис қилиб, шунақа дейишди. Сени ўқитган домла бор-ку, Урозмат тегирмончининг ўғли, ўша ўртага чиқиб: «Бизга қозиқ қоқиб беринглар, қишлоқни ўзимиз қураамиз! Элимиз меҳнаткаш, мард, ахир, Фарғона каналини қазган халқ бу, қишлоқ-ку қишлоқ, ҳашарга чорласангиз, бутун оламни қайта қуриб беради халқимиз!» деб юборди. Энди, ўғлим, ўзинг биласан, биз, чол-кампир, белимиз букчайиб, мункиллаб қолдик, эшик тиқ этса, Азронли пойлаб ётибмиз, янги қишлоғимизни кўриш бизга насиб қила-

димн, йўқми — худо билади. Аканг бўлса, ўзи билан ўзи овора, сезон-сезон деб ярим йилда бир келади, холос. Ёнимизда энди сен турсанг, деймиз. Шундай қилиб, болам, хотин, бола-чақангни олгину кўчиб келавер. Кўзимиз очиқлигида шу ерда тинчиб кетсанг бўларди. Эртаиндин ҳукумат ер бўлиб берса керак, биз нима қилайлик — шунинг хабарини бер. Ё вақт топиб, ўзинг бир келиб кет! Невараларимизни ўпиб қўй, хўпми. Дуои салом билан, отанг».

— Етади,— деди чол оғир-оғир нафас олиб.

Кампир намли кўзларини енгининг учи билан артаркан, шивирлади:

— ..Онанг ҳам, деб қўшиб қўй, болам.

Шу гапдан роса ўн кун ўтиб, Ҳайдар отанинг уйига яна қўшнининг боласи чиқди.

Вақт пешиндан оққан, ҳаво қилт этмайди. Кампир қопдек кўйлагининг кўкрак бурмасидан тутиб, ҳадеб елпинади. Чол теран ўйга чўмган. Хатни икки-уч қайта ўқитгандан кейин, салмоқлаб шундай деди:

— Боланинг турмуши чатоққа ўхшайди хатнинг маънисидан. Зоти-насаби бетайин бир қизга уйланиб олиб, егани қалампиртуз бўпқолди-ёв шунинг...

— Ўзимиз айбдормиз, вақтида қаттиқ турмадик. Бўлмаса, қишлоғимизда қиз уруғи қуриб кетганмиди! Ўзи ёқтирибдими, ўзига буюрсин, дедингиз сиз ҳам. Ма-на, оқибати...— Кампир, келинг, шуни гапирмайлик, қабилада чолига илтижоли боқди. Хиёл ўтмай, юзи ёришиб кетди:— Уни-буни қўйинг, болам тўғри ёзибди, ўзи келгунча биз районданми, совхозданми ёрдам сўраб туррайлик!.. Тавба, бурнимиз тагидан нарини кўрмайдиган бўпқопмиз ўзи. Болам шаҳар кўрган-да, билади! Ёрдам қилишлари керак, дебдими, ташвишимиз бекор.

Нима қиларини билмай, боядан бери зерикиб ўтирган бола хатни тўшакнинг қатига тиқиб, секин чиқиб кетди. Чол-кампир буни ҳатто сезмай қолишди.

— Номаъкул гапни қўй, кампир,— деди Ҳайдар ота.— Бир камим энди, шу ёшга кириб, одамларга кулги бўлиш қолувди.

— Кам-кўстини сўрашнинг нимаси айб? Бир дона ёғочимиз бўлмаса, кесагимиз бўлмаса, бор-будимизни йиғсак, битта товуккатакаям етмаса, ёрдам сўраймизда, нимасидан уяласиз?

— Ҳашар қилиб қураимиз, деб майлисида катта кетиб қўйдик, энди бўйнимни эгиб боришим керакми? Йўқ!

«Шалвирамай кет! Оғзингдагини олдириб, раҳмат ҳам дейсан шу туришда», деб кампир хуноб бўлиб кўнглидан кечирди. Ташида эса, бошқа гапни айтди:

— Нима, ҳашар қиламиз, деб сиз айтибсизми? Айтган бўлса, Урозмат тегирмончининг ўғли айтган. Узи, ўша маълим жуда маҳмадана... Қим айтади сизни, бир пайтлар колхоз актипларидан бўлган, деб! Ижроқўмгами, райқўмгами айтинг шуни. Эшилсак, эшилаверамизда, биров келиб қумғонимизни қайнатиб берармиди.

Хотин киши бари бир хотинлигига бораркан-да. Нима, битта Ҳайдарми колхоз учун жон куйдирган? Дўппи тор келиб қолганида бари бурнини осилтириб, раيونга чопаверса... Йўқ, буни қаёқдан тушунсин?

— Қизиқсан-а, кампир, ҳе йўқ-бе йўқ, дунёнинг ташвиши сенга тушгандай уввос тортасан. Шошмай тур, олдин кўрайлик, одамлар нима қиларкин, ана ундан кейин бир нима десанг, арзийди.

Зулфинисо кампирнинг сабр косасига бир томчигина етмай турган эди, томдию у тилини тиёлмай қолди:

— Қўйинг-э, қўрқоқлик ҳам эви билан-да! Менга деса, ўлиб кетмаймизми!— дея баралла йиғлаб юборди.— Болаларимни ўйлайман, бошқалардан кам бўлмасин, дейман! Менинг куним уларнинг бошига тушмасин, дейман!

Чолнинг заҳил юзига гуп этиб қон тепди. Тирноғининг учидан миясигача бир нима шиддат билан куйди-

риб ўтди ва шу ондаёқ, кун иссиқ бўлишига қарамай, эти учди. «Қўнглингдагини айтмаганинг маъқул эди, кампир!— деб изтироб аралаш ўйлади у.— Турмушингдан полиганинг чатоқ бўлди... Майли, бораман, бормаган ҳам номард!»

Ҳайдар ота бозор-ўчар учун район марказига тушиб турарди, бу кўчадан ҳам неча бор ўтган, аммо ижроқўмнинг янги биносини бунчалик яқиндан биринчи марта кўриб туриши. Олди кенг майдон, икки тарафи гулзор, ўртада ихчам-ихчам мрамар ҳовузчалар. Гулзорнинг нариёғида ранг-баранг машиналар сафда турган аскарлардек бир текис тизилган. Йўлакдан турфа одамнинг оёғи узилмайди: дўппилилар, шляпалилар, ориқлар, семизлар, тажанглару беғамлар — ҳаммаси юзига жиддий тус бериб, кириб-чиқиб турибди. Ҳайдар отанинг оғзи очилди: «Бари ҳукуматнинг одамлари-да!...»

У шу дамгача хийла дадил эди, бинонинг салобати босдим, юрагига ғулғула тушиб, эсанкирай бошлади. Зинадан кўтарилиб, ичкари кираркан, оёғи қалтираётганини сизди. Ақли-ҳушини йиғиб улгурмасидан, остонада кимдир уни тўхтатди:

— Йўл бўлсин, ота?

— Ижроқўмга, болам.

Ўша киши унга бошдан-оёқ разм солиб чиқди ва:

— Оёқ-поёғингизни артиб. кирсангиз бўлмайдим, ота?— деди.— Уни қаранг.

Ҳайдар ота оёғига қаради, қизарди. Полга узун зангори гилам тўшалган, ҳаммаёқ тоза, ялагудек. У бўлса... «Қалиш — калиш эмас, бир ҳовуч чанг!», деб койинди ичида.

Ҳайдар ота у ер-бу ерини қоқиб, қайта кирганида унга ҳеч ким эътибор бермади, бироқ ўзи ҳамон довдирар эди. Дам калишига, дам бояги кишига қарай-қарай, гиламни босмасликка ҳаракат қилиб, ўтиб кетди.

«Учинчи қаватга чиқасиз!» деган овоз эшитилди ортидан.

Учинчи қаватда, сўраб-суриштириб, керакли хонани топди.

— Мумкинми, қизим?

Қотиба қиз пешонаси тагидан бир мўралаб қўйиб, ишини қилаверди.

— Ижроқўм билан гаплашмоқчийдим, қизим.

— Кириг. Нега остонада турибсиз, кираверинг. Қандай масала билан келдингиз?

— А?

— Нима ишингиз бор эди, деяпман.

— Икки оғиз, ўзларига...

— Унда пича кутиб турасиз. Ҳозир бандлар.

Жигарранг, баҳайбат эшикни оҳиста ёпиб, Ҳайдар ота узун йўлак деворларига осилган суратларни томоша қилишга тушди. Шу билан баробар, ўзининг бу ерга келиш сабабларини хаёлан мулоҳаза қила бошлади.

Кеча совхоз ҳисобчиси йўл бўйидан саккиз сотих ер ўлчаб бериб, қирқ сўмини олиб кетди. Бир меъёр шарт-шароитини ҳам тушунтирди: қурадиган уйингизнинг эни шунча бўлиши керак, бўйи шунча, деразалари кўчага қарасин, пойдеворини баланд қилган маъқул, уй ёруғ бўлади ва ҳоказо... Бўлмаса, посилкага ўхшамай қолармиш. Чолнинг дили оғриди, лекин аламини юзига чиқармади. Қарнайчининг иши пуфлашки, пуфлайди-да, деди-қўйди. Ҳозир нима кўп, уй қураётган кўп. Бозорда ёғоч-тахтанинг нархи осмон бўйи сапчиган, эшик-деразанинг эса, яқинига йўлаб бўлмайди: тўртта дераза, иккита эшик олиш учун ярим йил почтачининг қўлига қараш керак. Булар-ку, майли, аввали қишлоқчилик, яъниким, уддасини қилиб битта уйни тиклаб олса бўлади, ахир, бошқаларнинг ҳам сандиқда босиб қўйгани йўқдир. Аммо...

«Аммо-лекин, ёрдам сўраб келганим чакки бўлди,— дея у ўй ўйлашда давом этди,— эсипастлик қилдим.

Арзимаган нарсани деб... Мендақа арзчи соннинг, иж-роқўм эса — битта! Бутун бошли районни сўрасинми. бориб менга кесак юмалатиб берсинми?!»

Ярим соатлар ўтказиб, Ҳайдар ота яна иккиланибги-на эшикни очди. Бу сафар қиз бошини кескинроқ кўтар-ди.

— Ишингиз шунақа зарилми? Жудаям шошиб тур-ган бўлсангиз... майли, эртага келақолинг. Аслида, меҳ-наткашларни қабул қиладиган кунлари — эртага.

— Шошилаётганим йўқ, қизим. Шошилиб қаёқаям борардим. Шундай... Бўпти, пойлаб тураман.

Йўлакнинг томоша қиладиган жойи қолмади. Чол-нинг кўнгли бесаранжомланди. Катта гуноҳ қилиб қўй-гандек, ўзидан-ўзи хижолат бўла бошлади. Нима қил-син? Пастга тушиб чиқсинми? Яхшиси, эс борида этакни йиғиштириш керак!

Мана шундай каловланиб турганида, қаршисида лапанглаб, ўрта яшар бир киши пайдо бўлди. У чолга яқинлашган сари секинлаб, сўнг ажабтовур қизиқиш би-лан боқиб ўтди. Беихтиёр кўз кўзга тушиб, Ҳайдар ота-нинг негадир ғаши келди ва дарҳол юзини ўгирди. Утиб кетгач, ортидан кузатиб қолди. У одам тўғри бориб қа-булхона эшигини очди ва хушчақчақ товуш билан:

— Салом, Ҳалимахон! Қалай, зерикмасдан ўтириб-сизми? Карим Ҳузоқович шу ердамилар?— дея ичкари ки-риб, кўздан ғойиб бўлди. Зум ўтмай, худди хотини эгиз туққандек, оғзининг таноби қочиб чиқиб келди.

Ҳайдар отанинг тишлари ғижирлади. Негадир шу одамни ёқтирмади, негадир ундан бегонасиради ва туй-қисдан қишлоғига кетгиси келди. Бу орада ҳатто нима учун келганини ҳам унутди.

Ун чақирим ерга атай борди, кунини кеч қилди, бу ҳам етмагандек, икки қўлини бурнига тикиб келаверди. Шундай ҳолда энди кампирининг кўзига кўриниши ке-рак. «Бориб турган ўжар-а! Ўжарки, сурдан баттар!», деб нуноб бўлди чол.

Иўлни кесиб, чойхона тарафга ўтди. Ўтдию чойхона ҳам, у ерда одатдагидек ғийбатни чойга қўшиб эрмак қилиб ўтирган бекорхўжа улфатлари ҳам ҳозир юрагига сиғмаслигини англади. Ортига қайтди.

Қўрғончани аста-секин қоронғилик қоплай бошлаган, ҳаво кундузгидан сал юмшаган эди.

У то уйига етгунча нималарни ўйлади, қандай қарорга келди — ёлғиз ўзига аён. Бизга кўрингани эса, бошини қўйи солинтириб, нигоҳи билан ер чизиб боргани бўлди, холос.

Зулфинисо кампир бетоқат ўтирган экан, айвон супасидан тушиб, ҳалпиллаб келди.

— Ўўлиқдингизми?

— Ҳа-а...— деди чол чўзиб. Ортиқ даражада толиққан ёки бениҳоя қувонган одамнинг товуши шунақа чиқди.— Овқат-повқат қилдингми?

Кампир ҳайрон боқди.

— Беғам бўп кетинг-э! Бирор марта овқат қилмай юривдимми? Кетганингиздан бери орқангиздан жоним ҳалак, сиз бўлсангиз, овқат, дейсиз.

— Ҳовлиқмасанг ҳам айтаман ўшани. Олдин овқатингни опке, ейлик, гап бўлса — қочмас.

Кампири бесабр жикиллаган сари Ҳайдар отанинг дили яйрар эди.

— Бир оғиз гап билан одамнинг кўнглини тинчлантириб қўйиш шунчалик қийинми?

— Мунча содда бўлмасанг, ахир! Ҳукумат идорасини кўрмабманми, ҳукумат одамлари билан гаплашмабманми ҳеч! Ай, сен-а...— Сўнгра кулимсираб ҳикоя қилишга тушди:— Бордим. Эҳ-ҳа, сен у бинонинг ичларини кўрмагансан. Кўрмайсан ҳам! Мен бўлсам. шартта кирдим, тўғри ижроқўмнинг олдига чиқдим. Ҳаммадан тепада ўтираркан. Ўзи кутиб олди. Ёшгина йигит экан. Бирам хушмуомала, бирам ширинсўзки, гап билан жонни олади, дегин. Одам деган мана шунақа бўлсайкан! Қўшқўллаб, хўш хизмат, деб турибди. Мен ҳаммасини

айтдим...— Ҳайдар ота, гўё аслида ҳам шундай бўлган-дек, завқ-шавқ билан сўзлар, беихтиёр ўзи ҳам бунга ишониб борар эди. Гапнинг муҳими ҳали айтилмаганига қарамай кампирининг чеҳраси хийла очилган эди. Ниҳоят, чол гапига яқун ясади:— Бор энди, овқатни опке!

— Ишқилиб, ёрдамга кўндирдингизми?

Чолнинг ғазаби бурнининг учида пинҳона турган эди, дабдуруст тилига кўчди:

— Уф-ф, бўлди-да, энди! Мунча эзмаланасан? Ёрдам қилмай кўрсин-чи... Ёрдам қилади! Йўқ деса, мен ҳам кўярмидим!

Шуни айтгач, Ҳайдар ота кампиридан кўз узди. Оёқларини сўридан пастга осилтириб, ёстиққа ёнбошлади. Ток барглари орасидан, кўкда бирин-кетин пайдо бўлаётган милт-милт юлдузларга термилганча, сукутга чўмди.

«Ке, қўй, кампир. Ишимизга бошқаларни аралаштириб нима қиламиз? Сен кўп ҳам қайғураверма! Мана кўрасан, ҳали ҳаммаси кўнгилдагидек бўлади! Шунча йил бирга яшаганимиз билан сен мени билмайсан, Зулфи, мен... Мен сен ўйлагандақа эмасман! Фақат... Ижроқўмни қўй, совхоз ҳам ўз йўлига, билсанг, Одам Ато замонидан бери уй қуриб келаман, лекин биронтаси битмай қолган эмас, битган! У й ни ў з и м қ у р а м а н, З у л ф и, ў з и м!»

Шу кун и чол-кампир иштаҳа билан овқатланишди. Қайнатма шўрва бирам мазали бўлибдики...

КУЗГУ

Кеча у кўл бўйида Тамара деган қиз билан танишиб қолди.

Аввалига сезмабди — ёнма-ён ётган эканлар, қирғоқда. Уларнинг бош томонидан бир тўда бола қувлашиб ўтди ва кимдир «Вой-й!» дея қичқириб юборди. Овоз ку-

тилмаганда, шундоққина биқинидан чиққани учун у бир сапчиб тушди. Чалқанча ётган кўйи бошини овоз келган тарафга бурди: ёнидаги қизни ҳам шунда кўрди. Қиз офтобда қизарган оёқларини керганча ўтириб олган, нафис бармоқчалари билан ҳадеб ўнг кўзини ишқалар эди. «Қум сачратиб кетишибди», деб ўйлади у ва ҳали узоқлашиб улгурмаган болаларнинг ортидан қичқирди:

— Ҳў-ўв аҳмоқлар! Қувлашгани бошқа жой қуриб кетганми?!

Яна қизга ўгирилди, лекин дарҳол кўзини олиб қочди: «Қилган меҳрибончилиги учун илтифот кутяпти, деб ўйламасин!»

Қиз эса тинмай кўзини ишқалар, энди боягидан пастроқ, лекин янада жозибалироқ товушда «вой-вой»-лаб қўяр эди.

Йигит хотиржамлик билан осмонга, олачалпак бўлиб сузиб юрган булутларга боқди.

— Мундоқ қарасангиз-чи, ахир!— деб қолди қиз туйқусдан.— Кўзим бижирлаб кетяпти...

Йигит қовун туширганини сизди, қизарди. Таъсирчанлиги курсин, қизнинг гапи тўғри юракка қадалди, ёрдам қилиш нега ҳаёлимга келмади, дея хижолат чекди у. Сўнг иккиланибгина қизнинг қаршисига ўтирди. Ҳаяжон ичида титроқ қўллариини унинг пешонасига тегизди. (Оҳ!.. Қони гупириб, димоғида қандайдир ёқимли ис туйди!) Қиз гавдасини орқага ташлаб, иягини кўтарди, гўё бир зумга бутун борлигини йигитнинг ихтиёрига бериб қўйгандай. Олдинга лопиллаб чиққан кўкраклари йигитнинг сезгир баданига тегиб бирам ўртантирди-ки, у кейинчалик ўша пайтдаги ҳолатини қайта-қайта эслаб, сира ақли бовар қилмасди: қандай чидаб турган экан? Ҳа, у чидади, боз устига, бармоқлари билан қизнинг оч бишафша ранга бўялган чиройли қовоқларини кериб, уч марта «пуф чиқ-пуф чиқ» ҳам қилди. Қум зарраси чиқиб кетдими ё унинг нафаси ёноқларини қитиқладими,

қиз кулди. Бу кулги шу қадар табний ва самимий эдики, ўртадаги ноқулайлик бир зумда тарқалди-кетди.

Сал тўлалигини ҳисобга олмаганда, ундан чиройли қиз йўқ эди оламда! Мовий денгиз, мавжли тўлқинлар тасвири туширилган чўмилиш кийими қоматига, кўкракларига чунонам ярашган эдики, унга қараган сари йигитнинг нафаси ичига тиқилай дерди. Сўнг... танишдилар.

Собирнинг студент эканини эшитиб, Тамара негадир очилиброқ гаплаша бошлади.

— Студентлар менга ёқади, ажойиб халқ!— дея хитоб қилди у.— Энг яхши кўрганим — Раскольников, у ҳам студент бўлган!

«Тўғри, Раскольников студент эди, мана, мен ҳам студентман, аммо уни жиним суймайди-ку!» деб хаёлидан кечирди Собир, лекин қизга қўшилиб илжайди.

Кейин улар бирга чўмилдилар, бирга қумлоқда қуёшнинг тигли найзаларига баданларини тоблаб ётдилар, эртага ҳам кечки салқинда учрашишга ваъдалашиб, хайрлашдилар...

Собир ҳозир кийим жавонининг бўй баробар кўзгуси қаршисида туриб ана шу учрашувга тайёрланар эди.

У ёзги таътилда қишлоққа кетмади. Кетса, икки ой вақти бари бир Сулаймоннинг қўриқчи итидай бекор ўтади. Яхшиси, шаҳарда қолиб, бирор жойда ишлаб пул жамғармоқчи бўлди. Мана, бир ойдан бери хонада ўзи ёлғиз. Оқшомлари, ҳуши келса, кўчага чиқади, айланади, аксари пайт хонада кўрпага бурканиб ётаверади. Бу йилги ёз ҳисобидан кеча биринчи марта чўмилишга борган эди, дабдурустан қиз билан танишуви уни бутунлай шошириб қўйди.

Омадсиз кишининг кутилмаганда омади чопса, мақтанишга одам излаб қолади. Шундай пайтда арзи дилиннга қулоқ тутадиган бир банда топилмаса, ҳолиннга вай — қармоққа тилла балиқ илинганда қайиғинг тўнтарилгандай гап. Шу туфайли кўнглининг бир чети андак

хира бўлса-да, учрашув дамлари яқинлашган сари Собир шодликдан энтикиб-энтикиб қўярди.

У ҳозир майкачан ҳолда кўзгудаги аксига термиларкап, ўзича мулоҳаза қиларди: «Хўш, бундай гўзал қизни менинг нимама мафтун қилди? Қизлар йиғитларнинг ҳуснига эътибор бермайди, дейишади. Бўлмаган гап! Ҳар қалай, няги қийшиқ, бурни пачоқ, тасқаранамо ландавурларни, ҳа-ҳа, ландавурларни ким ёқтиради! Қум бир баҳона, холос, ҳамма гап шундаки, мен унга эмас, у менга талпинди! Албатта, ўша тасқаралардан фарқим бордир, ахир!»

Собир елкаларини кўзгуга солди, узоқ тикилди, тикилдию кўзларига ишонмай қолди: жуссаси жуда ҳам унақа кўримсиз эмас экан! Авваллари нозик туюлган билаклари ҳозир бақувватдек кўринди. Қўлларини икки ёнига хиёл кериб, чуқур нафас олди, кўкрак қафаси кенгайди — курашчилардан қаери кам! Тирсагини букиб, куч билан муштумини қисган эди, мускуллари бўртиб чиқди. Бинойи! Кейин кўзгуга орқасини ўгирди, елкаси оша мўралади: ҳаммаси жойида! «Йўқ, йиғит танлашда қизлар сира адашмайди,— деб хулоса қилди у.— Учрашувга ўзи таклиф қилдим, демак, бир гап бор!»

Собир қандайдир куйни минғирлаб хиргойи қилганча кийина бошлади. Кўчага ҳам шу кайфиятда чиқди.

Йўлка ёш-яланг билан гавжум — турли-туман кийинган сулув қизлару «пачоқ» болалар... Собир, кўнгли тоғдек бўлиб йўлга тушди ва бирдан нариги бекатгача пиёда боргиси келди. Енгил-енгил қадамлар ташлаб, бу бекатдан ўтиб кетди. Йўлда бораркан, у бир нигоҳ билан ҳаммани қамраб олишга интилар, ҳамма, айниқса, қизлар менга қараётгандир, деган ишончдан боши кўкка етгудек эди.

Шу пайт кутилмаганда бир «фалокат» рўй бериб, йиғлаб юборишига оз қолди: оломондан қандайдир гавда ажралиб чиқдию рўпарадан, йўлкани бир ўзи эгаллаб кела бошлади. Беихтиёр Собирнинг нигоҳи оломондан

шу «гавда»га кўчди. «Гавда»— чиндан ҳам елкадор, узун бўйли, муқуллари пишиқ, хумдек калласи йўғон бўйнига мустаҳкам михланган, атрофга бургутдай ўткир ва бепсанд боқиб келаётган йиғит эди. Собирнинг қадами секинлашди, назарида, жуссаси бирдан кичрайгандай бўлди, оёқлари чалишди. «Гавда» эса ўша виқор ва ўша бепсанд нигоҳ билан ёгинасидан ўтиб кетди. Собир ҳарчанд ўзини тиймасин, бўлмади, орқасига бир ўгирилиб қаради. «Ўртамиздаги фарқ нари борса икки, бўлмаса, бир ёш...» деб ўйлади надомат билан.

«Гавда» кўздан йироқлашгач, Собир яна оломонга назар ташлади, аммо энди бояги кайфияти чилпарчин бўлган, қанотлари қайрилган эди.

У шаҳар чеккасидаги қаҳвахона ёнига бир оз кечикиб, соат еттиларда етиб борди. Қаҳвахонанинг ичию таши чўмилишга келганлар билан тўла эди. Шунга қарамай, Тамарани осонгина топди.

— Роса чанқадим,— деди Собир гап очини учунгина,— бир бокалдан морс ичсак.

— Оч қоринга-я!— деди Тамара кулиб.— Қачо-он эди келганим...

Собир чўнтагидаги бор бисоти — беш сўмликин гижимлаб қўйди.

Улар баҳайбат чинор тагидаги столга ўтирдилар. Собир икки коса овқат кўтариб келди.

Энди биттадан чучварани оғизга солган ҳам эдиларки, пўрим кийинган, ҳафсала билан кузалган мўйлови ғоят ярашиқли, гавдаси Собирга нисбатан сал тикроқ йиғит жилмайганча уларга яқинлашди:

— Бўшми?

Иккита стул бўш эди, жавоб кутмай, бирига ўтирди. У аввалига оғиз очмасдан дам Собирга, дам Тамарага қараб-қараб қўйди, сўнг:

— Чучвара еяписизларми?— деди негадир яна жилмайиб.

Собир йиғитга зимдан разм солди. Унинг қизларни-

кидек чиройли қош-кўзлари ва сочларини кўриб, «Ишқилиб, бемаъни гап отиб қолмасин-да», деган ҳадик туғилди кўнглида; лунжидаги чучварани чала ютди. Аксига олиб, Тамара бамайлихотир: «Кўриб турибсиз-ку», деди ва, кўзлари чақнаб, назокат билан овқатланаверди. Йигит қўлидаги тилла занжирли калитни стол устига ташлади.

— Мириқиб чўмилганингдан кейин чучвара ҳам ёгдек кетса керак, а?

Бу гап нима учун айтилганини Собир тушунмади, Тамара эса шарақлаб кулиб юборди:

— Янглишдингиз, биз Саша билан чучварани чўмилишдан олдин ейишни маъқул кўрдик!

Йигит Тамарага қараб кулди, сўнг куларини ё кулмасини билмай турган Собирга қараб:

— Оббо, дўстим-э! Исмингиз Саша экан-у, нега миқ этмайсиз?— деди.

Йигит ҳеч қандай қўполлик қилмаётган бўлса-да, Собир ёш бола эмас, ўзини жуда олижаноблик билан камситилгандек сизди. Сизди-ю, бунга муносиб жавоб топа олмай довдираб қолди. Кейин зўрға:

— Йўқ, Саша эмас, Собир... Русчасига Саша...— деди ва ўша заҳоти, ожизлик қилиб қўйганидан ғижиниб, ичида ўзини сўкди: «Шу гапингга зорми сенинг, калла?!»

— Хо-хо-хо! Русчасига денг?! Русчасига Саша бўлса, зўр экан! Унда танишиб кўяйлик — Ҳамид. Хўш, русчасига қандай бўларкан, а? Гавба, буни қаранг, сира ўйлаб кўрмабман. Хо-хо-хо!

Собир сув-терга тушди. Айниқса, Тамара ҳеч бир тап тортмай йигитга исмини айтганда, бутун гавдаси билан столга қапишиб қолди.

— Гап бундай, Тамара ва Саша-ша,— деб сўз бошлади Ҳамид кибрли жилмайиб,— ҳозир битта шампан билан иккитадан кавобни қоринга жойлаймизу менинг аравамга ўтириб пляжнинг энг зўр жойига борамиз! Бирга-бирга чўмиламиз, Гугушнинг энг янги за-

писларидан қўйиб, би-ир маза қиламиз! Хўш, Тамара-хон?

Собирнинг тили танглайга ёпишиб қолди. Бу йигит ким, у нима истайди, умуман, нималар бўляпти ўзи? Собир фикрларини бир нуқтага йиғишга уринар, аммо кўнглида тобора кучайиб бораётган ҳадик бунга қўймас эди. Қандайдир муқаррар хавфнинг олдини олишга чора тополмай, ноилож қизга мўлтиради: «Йўқ демайсанми, овсар! Айт, йўқ де! Йўқ, сиз ортиқчасиз, деб қўйгин, вассалом!»

Аммо қиз Собирнинг бутун илтижоларини чиппакка чиқарди:

— Бўпти!— деб рози бўлди у.— Биздан нима кетяпти, а, Саша! Фақат, шарт шуки, узоғи билан бир соат чўмиламиз!

— Ҳа-да!— дея қувониб кетди Ҳамид.— Унгача кеч кириб қолади, қоронғида ким ҳам чўмиларди!

Ҳаммаси бир зумда рўй берди: шампан, кабоб, ёшига ярашмаган қориндор буфетчи, яна бир шиша шампан, ва ниҳоят, сутранг «Жигули»...

Машина қўзғалиши билан ўриндиқнинг орқасида нимадир гумбурлаб кетди. Ҳамид билан Буфетчини ичида бўралаб сўкаётган Собир чўчиб тушди, жонҳолатда ўгирилиб қаради. Икки бурчакдаги қоп-қора карнайдан чиқаётган гумбурлаш садолари аста-секин майин бир куйга айланди. Куйга қўшилиб, Собирнинг нақд қулоғи тагида Тамаранинг шодон овози янгради:

— Ие, бу жуда ажойиб қўшиқ-ку! Менинг жони дилим!..

Собирнинг зардаси қайнади: «Қўшиғинг билан қўш-мозор бўл-а! Аҳмоқ!..»

Машина овлоқ жойга бориб тўхтади. Тушдилар. Тўрттала эшикни ланг очиб, магнитофонни баланд қилиб қўйдилар: соҳил бўйлаб Гугушнинг ғамгин ноласи тарала бошлади.

Ечиндилар. Қиз кечаги — мовий денгиз тасвири туши-

рилган чўмилиш кийимида, Ҳамид ихчам плавка кийган. Буфетчи эса тиззасигача тушадиган катта қора турсида эди. Ҳалпиллаган шу қора труси ҳам негадир Собирнинг ваҳимасига ваҳима қўшди.

Сувга тушишдию Тамарани таниб бўлмади қолди: бир-икки ғалати қараб қўйганини демаса, Собирни у бутунлай унутиб юборди. Устига-устак, Ҳамид билан Буфетчининг хатти-ҳаракатлари, қочириқ гаплари очиқ-ойдин ҳақоратли тус ола бошлади. Собир дунёдаги барча чиройли қизларни лаънатлай-лаънатлай сувдан чиқди.

Қуёш эндигина ботиб, ҳаво анча салқинлашиб қолган эди. Собир қирғоқдаги мажнунтол новдалари орасидан жимир-жимир қилаётган шафаққа тикилди, бенхтиёр ердан бир чангал қум олиб, машинага сочиб юборди ва бирдан... ташлаб кетсам-чи, деган хаёлга борди. Яна бир хаёли — йўлини топиб Тамарани анавиларнинг ниятидан огоҳлантириб қўймоқчи бўлди. Сал ўтмай фикридан қайтди. Нима, Тамара гўдакми, ўзи тушунмаса? Хўрозқанд олиб бериш учун бошлаб келмайдилар-ку бу ерга!..

Собир, ғижиниб кўл томонга қаради. Соҳилга яқин жойда учовлон кўлни бошга кўтаришиб бақришар, қийқиришар, гоҳо узук-юлуқ бу товушлар магнитофондан таралаётган қўшиқ садоларини ҳам босиб кетар эди. Ҳамид қизни сувга пишмоқчи бўлиб бўйшидан, белидан қучоқлаб-қучоқлаб олган сари қиз балиқдек тўлғаниб, оёқ-қўллари билан тинмай сувни шалоплатар, Буфетчи эса семиз лунжларини осилтириб бир четда илжайиб турар, ҳар замон-ҳар замонда: «Биз ҳам бормиз!» дегандек, уларга сув сачратиб қўяр эди.

Собирнинг хўрлиги келди, жаҳл билан кўлдан юз ўгирди...

Қумда намли из қолдириб, қоп-қора жун босган иккита оёқ кўринди. Қора трусисини плавкага ўхшатиб ихчамлаштириб олган Буфетчи Собирнинг қаршисига чўкка тушди:

— Ҳа, бундай, чўмилмаяпсан, укам?

— ...

— Қаерликсан ўзи?

Собир каловланди, «Нима бўлганда ҳам студент эканимни сезмаслиги керак!», деди ичида ва ёлгон гапира бошлади. Шу атрофдаги ўзи билган кўчалардан бирининг номини айтди, савдода ишлайман, деди. Ҳарқалай, дадилроқ кўрниниши керак-да! Иложи борича, шахар шевасида сўзлашга ҳаракат қилди. Аммо нўнок актёрлардек овози қалтираб, сирини ошкор қилиб қўйди шекилли, Буфетчи бирдан унинг сўзини бўлди:

— Менга қара, ука, яхшиликча бу ердан жўнаб қол! Биламан, «анави» сенинг ҳеч киминг эмас. Ташла, кет! Шунини деб башаранг дабдала бўлиши шартми?!

Ҳам кўрқувдан, ҳам ғазабдан Собир дағ-дағ титрай бошлади.

— Тамара-чи?— деди у заиф товуш билан.

Буфетчи кувлик билан кулди:

— Кел, қўй, оғайни, гапни кўпайтирмайлик! Жаҳлим тез, кўриб турибсан, кўл ҳам чуқур...— У ғолибона қиёфада ўрнидан турди.— Хўп десанг, ташлаб келаман: ана, машина. Уларга, биз шампан олиб келамиз, деб қўяман. Бўл, кийин!

Буфетчи буйруғининг сўзсиз бажарилишини билгандек, жавоб кутмай нария кетди. Собир қимир этмай ўтираверди: кўзларига қум тўлган, қулоғига на шодон қийқириқлару ва на Гугушнинг ўйноқи нағмалари кирар эди. Қанча вақт ўтди — билмайди, бир пайт ҳозиргина Буфетчи турган жойда Тамара пайдо бўлди. Тиззаларини қучоқлаб ўтирган Собирнинг тепасида бирор лаҳза қотиб тургач, қумга тиз чўкди-да, унинг пешонасига ёпишиб қолган сочларини бармоқлари билан икки ёнга тараб юзини кафтлари орасига олди ва кўзларига термилди.

— Саша,— деди оҳиста пичирлаб.

Йиғит жавоб бермади.

— Бу ердан кет, Саша,— деди Тамара яна ўшандай майин товуш билан.

Собир бошини кўтарди.

— Нега?

— Билмайман... Сен кетишинг керак, Саша...

— Кетмайман, Тамара. Сени қолдириб кетолмайман...

— Йўқ, кетасан! Бўлмаса, сени соғ қўймайди булар!

— Сен-чи?... Сени соғ қўйишадими?

— Мен билан ишинг бўлмасин!

Қиз ўрнидан турди, қандай шарпасиз пайдо бўлган бўлса, шундай кўздан йўқолди: арвоҳми, дейсиз. Собир яна ўзи билан ўзи қолди.

Кейин... Аста туриб, шимини кийди, бошмоғини оёғига илди, кўйлагини қумда судраганча кета бошлади — ҳеч нарсани ўйламади, ҳеч кимни сўкмади ҳам, шунчаки, кўйлагини қўлга олдию турди-кетди. Нарироқ бориб, беихтиёр ортига ўгирилди: қирғоқни, машинани, белигача сувга ботиб турган учта қорани кўрди, аммо кимлигини ажрата олмади.

Қўл ётқизиб қўйилган улкан кўзгуга ўхшаб кўринар, кеч кириб, хиралашиб бораётган осмон унга қорамтир қўланка ташлаган эди.

Собир оғир-оғир қадамлаб катта йўлга чиққанда бекатда турган автобусга кўзи тушди. Аммо унга стиб боргунича машина жўнаб қолди.

Автобуснинг орқа ойнаси ёнида қандайдир қизнинг шарпаси лип этди, дафъатан Собирнинг хаёли бўлинди: «Ким бўлди экан? Қиёфаси таниш... Ие!..»

Йигит автобусдаги қизни Тамарага ўхшатди. Лекин...

«Сен-чи? Сени соғ қўйишадими?»

«Мен билан ишинг бўлмасин!»

КУНЛАРДАН БИР КУН

Катта қора пашша тинимсиз ғинғиллаб дераза ойналарига ўзини уради, хона торлик қилаётгандек, ёруф дунёга чиқиб кетмоқчи бўлади, бетоқат ғинғиллайди, қанотларини визиллатиб яна ойнага ёпишади, яна ғинғиллайди...

Деразанинг тагида ётган уста Собитали туш кўрарди. Тушида бундан эллик йиллар чамаси наридаги — йигирма беш ёшлик даврлари. Эғнида оппоқ сурпдан як-так-иштон, оёғи яланг, қандайдир маҳобатли боғда танҳо ўзи сайр айлаб юрган эмиш. Оёқ остларида тупроқ эмас, кўнгилларни яшнатгувчи хушбўй, бадаларни яйратгувчи майин майсалар. Боғнинг на боши бор, на адоғи... У тўхтаб, ҳадеб тепасига қарармиш: ажабо, осмон кўринмайди, осмон йўқ, осмон ўрнида бири иккинчисига чирмашиб кетган тарвақай шохлар! Бир дарахтнинг ўзида беш-олти хил мева пишиб, шарбатлари оқиб ётибди. «Бунақа боғ етти ухлаб тушимга кирмаган. Ё... жаннатга тушиб қолдимми?! Наҳотки, мен...— Юраги ҳаприқиб, ҳаяжондан ўзини йўқотиб қўяёзибди, лекин бунга қандоқ ишонсин!— Жаннат, ахир, у дунёда-ку! Ёки мен ўлдиммикан? Қачон?!»

Йўғ-э, туш кўраётган бўлсам керак, дермиш тушида.

Бирдан ҳаммаёқни ғинғиллаган товушлар босиб кетибди. Уста ҳайрон: қайси гўрдан пайдо бўлақолди бу уйинг куйгурлар? Боши нега гувиллапти? Пашшами? Дарвоқе, пашша унинг бошида нима қилади? Ё тавба, миясини кемиришяптими? Ҳа, ҳа, пашшалар устанинг боши ичига кириб олиб, ниманидир талашиб-тортишиб ейишар, ўзлари кўринмас, лекин тинмай ғинғиллашар эмиш. Ана холос! Еса-ку майли, ғинғиллашига бало борми, дермиш Собитали. Ва тасаввур қилганмишки, боши бош эмас, юмалоқ бир хум: ичи тўла емак эди, еб битирилди; очофат пашшалар галаси ғинғиллаверди, яланг-тақир хумнинг ичи жаранглайверди, жаранглай-

верди. Ги-и-инг... ги-и-инг... Бу мудҳиш товуш асаб-ку асаб, тоғни ҳам емириб юборар! «Э, худо, жаннатга олганинг нимаю бундай азобга қўйганинг нима, менга бундан дўзах дуруст эмасмиди? Ҳалол ўтказган умримга сийловингми бу? Меҳнатимга мукофотингми? Қўй-э!» Ги-и-инг... ги-и-инг...

Уста Собитали чўчиб уйғонди. Вужуди карахт. Ҳалигилар тушида эдими ёки энди туш кўра бошладими — билолмади.

Пашшалар ҳануз ғинғиллашар, устанинг асабини қақшатишар эди.

Бир вақтга бориб уста ҳушига келди: шифтни кўрди, фикри тиниқлашди. Қаерда ётганини эслади. Уйғониши баробар танасидаги эски, ланж оғриқ ҳам уйғонган эди, зўрая бошлади. Уста кучанди: афти буришди. Шу палла... ғинғиллаган товуш асли қаердан келаётганини билиб қолди, билдию ҳафсаласи пир бўлди. Энтикиб-энтикиб, ҳозиргина кўрган тушини қўмсади. Майли, пашшалар ғинғиллашсин, миясини, майли, талайверишсин, аммо-лекин қандай ширин дамлар эди у! Жаннат, жаннат-а! Уч ойдан буён ўлим тўшагида ётганини ҳам, қуруқ жасад танасига ўрнашиб қолган зериктирарли ланж бир оғриқни ҳам, қўйингки, уч ойлик руҳий азоб даҳшатларини бир зум бўлсин-да, унутган эди, ахир! Туши нега қисқа бўлди? Уйқисидаёқ ўлиб қўяқолгани тузук эмасмиди?! Тинчгина...

Уста нурсиз кўзларини шифтга тикканча, товушсиз, кўз-ёшсиз, юзида ўлиқ ифода қотиб, йиғлади. Уч кам саксонга кирган бу чол тирикликни эмас, йўқликни соғиниб йиғларди...

Катта қора пашша эса, ҳамон асабий ғинғиллайди, қанотларини визиллатиб ўзини ойнага уради, яна ғинғиллайди...

«Дунёда биронта бўлсин имонли банда йўқмикин, шу худо олгур пашшани деразанинг ёнидан ҳайдаб юборса!», деб ўйлайди уста.

Қисқаси, булар ҳаммаси кечаги гаплар. Кеча яна кўп гап бўлиб ўтди: чол тинимсиз алаҳсиради, ўғилларини чорлади, қизларини чорлади, кампирини ёнидан бир қарич ҳам жилдирмади. Юзида, кўзларида ўлим шарпаси яққол нуқс кўрсатди. Тамом! Кампир беихтиёр қишлоқ дастурхончисиникига чопди, чўлда деҳқончилик қилаётган тўнғичига зудлик билан одам юбортирди, хуллас, бўлажак ҳодисага зимдан тайёргарлик кўра бошлади.

Лекин... Лекин уста Собитали кеча ўлмади, тунда бир-икки безовта бўлдию шу билан уйқуга тинди. Бугун эса, тонг отар-отмас кўзини очиб, ҳатто ўзи ҳам ҳайратга тушди. Ҳайратга тушмай илож ҳам йўқ эди: ахир, тузалдими бир кечада, нима бало! Вужуди бу қадар енгил, оғриқ қани? Гўё ер юзини дув босган сел, билмаймиз не сабаб билан бир кечада ариди-қўйди. Ақли-ҳуши жойида, сўлиган томирларида қайтадан қайноқ қон изғимоқда.

«Қудратингдан ўргилай-да, эгам!»

Чол хотиржам ётган кўйи оёқларини қимирлатиб кўрди: дуруст! Рўйжа остидан оёқларини авайлаб сугурди-да, буришган-тиришган юзини сийпалади: дуруст! Ётаверганидан қотиб кетган кўрпага тирсагини тираб, қад ростлашга уришиб кўрди; ҳақиқатда дармонга кирибдими ё бениҳоя ориқлаб кетганидан жуссасидан тош қочганми, ҳартугул бу мақсадига ҳам осонгина эришди: дуруст! Мана шу ҳолича — баланд ёстиққа суянгану ярим ётган-ярим турган кўйи тонг оттирди.

Уйнинг қайсидир бурчида калтакесак чирқиллади, пойгакда ётган кампир қимирлади. Аста ўнг елкасига ағдарилиб, ғайри шуурий тарзда нималардир деб шивирлай бошлади, сўнг инқиллаб-синқиллаб ўрнидан қўзғалди.

Кампирининг узил-кесил уйғонганини сезган уста чийилдоқ овоз билан:

— Кунлар ҳалитдан исиб кетибдими? — деди.

Кампир индамади, аммо чолига кўзи тушиб кўрқиб кетди: уста дераза тарафга тикилганча ўтирар эди.

— Уйнинг шувоғини қўлдан чиқариб қўймасак бўлмайди,— деди у кампирини тагин ҳайратга солиб,— калтакесак босиб кетибди.

Кампир чироқни ёқди, кўрқа-писа яна чоли тарафга қаради. «Эй худованди карим, бечорани мунча қийнайсан? Оладиганингни олиб қўяқолмайсанми, ахир...», дея минғирлаб даҳлизга чиқди. Унинг шарпасидан даҳлизда сергак ётган иккита жувон — қизлари сапчиб туриб кетишди. Улардан бири ўттиз, иккинчиси ўттиз беш ёшлар чамасида эди.

— Отам қалай?— деб сўради ёшроғи уйқу аралаш, ташвишланиб.

— Ўзи асрасин,— деди кампир синиқ бир товушда.— Эрталабдан алаҳсирашни бошланди. Уф-ф...

Аммо уста соғайиб кетган эди.

Дармон бўлсин, деб нонуштага атала қилдилар. Чол, иштаҳаси очилиб, анчадан бери биринчи марта тўйиб овқатланди. Сарғимтил, заҳил юзига андак бўлса-да ранг кирди. Бироқ, ҳадеганда гап гапга қовушавермади. Кампир кечаги хатти-ҳаракатларидан номус қилиб, устанинг кўзига тик қараёлмай ўтирар, ўғил-қизлари ҳам миқ этишмас, афтидан, ана кетди-мана кетди бўлиб ётган чолнинг кутилмаганда соғайиб қолгани ҳаммани довдиратиб қўйган эди. Фақат, чолнинг аталани хўриллатиб ичишигина ўртадаги жимликни бузиб турарди. Аталанинг кетидан чойхўрлик бошланди. Яна жимлик. Гўё оғиз очса, кўнглидан кечгани фош бўлиб қоладигандек, ҳамма саросимада. Ахийри, чол чидамади, жиғийбийро-ни чиқди:

— Талқон ютганмисан баринг? Ё азага келганмисан бу ерга?!— дея чийиллаб берди.

Устанинг бу дағдағаси булоқнинг кўзини босиб қолган тошни илкис учириб юборган эди: дастурхон тевара-

гидагилар бирдан тилга кирди. Кампир сигирининг бугун ҳар кунгидан дадилроқ сут берганини айтди.

— Лекин қимир-қимир қилавериб жонимга тегди,— деб қўшиб қўйди у.— Пақир энди тўлганда туртиб юборса бўладими...

Қатта қиз, аксинча, сигири туғмаётганидан нолиди.

— Болаларим сут-қатиққа тўймаганига ам анча бўлди,— дея афсусланди.

— Қисир қолгандир-да,— деди кампир билағонлардек.— Сигирлар қисир қолса, туғмайди.

Уста бош қимирлатиб, кампирининг гапини маъқуллади, сўнг пиёлани дастурхон устига қўяркан:

— Эрингга айт, сотворсин,— деди.— Сотиб, пулига ёшроғидан бўлсаям, туғадиганидан олсин. Қисир сийирни боқдинг нимаю ем-хашагингга ўт қўйиб юбординг нима?

Шу билан сигир тўғрисидаги гап тугаб, суҳбат мавзун далага кўчди. Кенжа ўғил Абдувоҳид шундай долзарб пайтда тракторининг бузилиб ётганига ичи ачиб, вақтида эҳтиёт қисмлар топиб беролмаётган совхоз инженерининг гўрига роса ғишт қалади.

Уста ўғлининг қизиққонлигига бир оз маҳлиё боқиб турди-да, сўради:

— Чигит тушдими ерга?

— Экиб бўлганмиз-у, даштдаги ерлар шундоғича турибди-да ҳалиям.

Чол афсус дегандек бош чайқади.

— Асли, биргадинг одаммас! Ҳов бирда унга айтганидим, даштгаям, оқтупроққаям, икки-уч йил бошқа экин экиб тур, синалмаган ерга чигит қадаб обрў орттирмайсан, девдим, билганидан қолмади.

— У карталар бари бир ҳисобга кирмайди, ота. Ҳо-сили эски пилон бўйича кетаверади.

Уста қаршисида гўё ўғли эмас, маслаҳатини назарга илмаган ўша бригадир ўтиргандай, ёмон ўқрайди.

— «Кетаверади» эмиш, қилаётган меҳнатинг-чи —

уям ҳисобга ўтмайдимиз? Қанча уруғликни ҳайф қилади, қанча одамни сарсон қилади, олгани — бир ҳовуч нарса! Ҳе подон, подон-а.

Шу тариқа нонушта тугади. Чол қизларига жавоб бериб юборди.

— Бораверинглар энди,— деди у.— Даламга чиқ, мол-ҳолингга қара, мен тузукдайман, хавотир олмай кетаверинглар.

Ўзи эса, кенг, қора лас тўнига ўраниб, ташқари чиқди. Ҳеч кимнинг ёрдамисиз, қўлловисиз, ҳассага таянганча, ўзи чиқди. Эшик тагидаги супачада узоқ туриб қолди. Ёруғдан кўзлари қамашди. Кейин ҳовлисини томоша қилди, соғинган экан, кўнгли алланечук таскин топди. Ҳаммаси жой-жойида турибди-я! Ана, Абдувоҳиднинг трактори, олдин қаерда бўлса, ҳалиям ўша ерда қаптариғлик; ҳатто молхона туйпугидан чиқариб ташланган гўнг ҳам ўшандайича... Ҳовлиси, ўзининг макони, қадрдон манзара — булар бари бир бўлиб, уч ой, эҳтимол ундан ҳам ортиқроқ, чет бурчакда қазои муаллақини кутиб ётган, ва лекин, бугун негадир туйқус жисми жаҳонини ўртагувчи оғриқдан фориг бўлган уста Собиталига ёқимли кайфият ато этди. Ниҳолларини қаранг! Утган баҳорда ўз қўллари билан тиккан эди. Э-ҳа, барг ёйибди! Тавба, нега буни дарров илғамади — кўклам-ку бу, ахир, кўклам! Далакўчадаги бир туп катта ўрик шигил гўра тукканга ўхшайди. Воҳ-ҳа!

Уста Собитали эҳтиётлик билан зинадан пастга тушди, ҳилкиллаб, чорбоқэшик томон қадам ташлади. Невараси Абдухалил чуғур-чуғур қилиб, унга эргашди. Чол баҳоли қудрат уч-тўрт қадам босиб тўхтар, пича нафасини ростлаб, яна юрар эди. Абдухалил бувасининг атрофида пилдираб, уни тезроқ юришга ундарди.

Чорбоқэшикка етиб келишди. Чол ҳассасини деворга суяб, остонага чўкди. Абдухалилни ўзига тортди, тиззаларининг орасига олиб суймоқчи бўлди. Бола қоқсуякка айланиб қолган бу вужудга яқинлашишдан чўчидими

ёки устадан келаётган қўланса ҳид кўнглига ўтирмади-ми, бир силтандию қўлдан чиқиб, далакўча ўртасидан чопқиллаб кетди. Ҳовлиққанидан йиқилиб тушди, тура солиб яна чопди. Уста бир нима дейишга ҳам улгурмади. Неварасининг ортидан тикилиб қоларкан, хаёли қочди. Қачонлардир ўзининг ҳам бола бўлганини, мана шунақа шаталоқ отиб, тупроқларга беланиб ўйнаганларини ҳузур қилиб эслади.

Ешлигида дадаси билан онаси уни «Вой мешинг тегирмончи ўғилгинам»; «Тегирмон, тегирмон, ўйинқароқ боламан», деб эркалатишар эди. Чапг-тўзонларга ҳам қарамай, кунни билан кўчаларга думалаб ўйнаган Собиталининг афт-ангори кечга бориб тегирмончиникидек бўларди-қоларди-да. Эҳ-ҳе, у даврлар... Собитали ҳам бола, кичкинагина болача эди, ахир! Ишонгиси келмайди кишининг. Энди-чи?

Уста Собитали уч ой қандай касал билан оғриганини ҳам билмайди, шунинг учун бировга полимайди. Қариди энди, тамом-вассалом! Туғилган эди, яшади, қариди, мана энди ўлиши керак — буниг нимасидан полийди? Кимга полийди? Унинг ўлиб бораётганини ўғил-қизлари билмайди дейсизми — билади! Лекин нима қила оларди улар? Мана, масала: ўзининг ота-онаси бормиди? Бор эди. Уларнинг ҳам ота-оналари бўлганми? Бўлган. Қани у инсонлар? Энди йўқ, ҳаммаси ўлиб кетган, демак, навбат унга етди — ҳа ё т шу-да!

Уста билади, ўлим қачондан бери остонаси остида пусиб ётибди, вақт-соатини кути-иб. Лекин қўрқмайди, хотиржам тутади ўзини. Ора-сира ҳушига келсагина ўйлаб қолади, ҳаётнинг, ўлимнинг тубига етишга ҳаракат қилади, етолмайди. Ҳатто бир сафар, қани энди умрнинг ҳар кунини яшаб бўлгач тоқчага тахлаб қўйверсанг-да, керак бўлганида истаганингни олиб қайтадан бир яшаб кўрсанг, деб орзу ҳам қилди. Тавба, жинни бўлмаса, оппоқ соқолли кап-катта одам шунақа орзу

қиладими! Лекин, фақат бир сафар шундай ўйлади, ўшанда ҳам, қачон эсига тушса, ўзидан кулиб юрди...

Енгинасида жаранглаган овоздан чол ҳушига келди.

— Катта, гўра обернинг, кў-ўп гўра обернинг, катта,— дерди Абдухалил тинмай.

Уста кўзини бир юмиб очди.

— Хаҳ, хаёл қурғур одамни не ёқларга бошламайди!— деди. Кейин, боланинг илтижо тўла нигоҳига дош беролмай, ерга қаради.— Дармоним йўқ, болам, каттанг қариб қолган энди. Муни қара, оёқ-қўлим қалтираб ётибди.

Боланинг бу билан иши йўқ эди, яна ҳархаша бошлады:

— Олиб беровринг, катта, би-ир тош отинг...

Чолнинг кўнгли чўкди: «Болада нима гуноҳ? Унга гўра керак! Гўрани мен олиб беришимни тилаяпти».

Уста энди деворга тармашган ҳам эдики, дарвоза олдида енгил машина тўхтагандек бўлди, шу заҳоти сигнал эшитилди.

— Ана, амакинг келди,— деди чол неварасининг хаёлини гўрадан чалғитиш учун.— Чоп, дарвозани оч!

Абдухалил: «Амаки!» деб қичқирганча кўча тарафга учди.

Уста Собитали сезган экан: дарвоза очилиб, Ҳомидвой кўринди. Абдухалил унга осилиб олиб, чорбоқэшикни кўрсатиб, нималардир деди, ўғли тўғри шу томонга келаверди. Яқинлашган сайин эсанкираётгандек қадами сустлашди. Қиёфасида ҳам ташвиш, ҳам ажабланиш аломатлари: одатда ҳар балони хаёлига келтиргану кутганининг аксига дуч келган одамнинг қиёфаси шу хилда бўлади.

Ота-бола ҳол-аҳвол сўрашдилар.

— Болларинг қани, опкелдингми?— деб сўради уста дарров.

— Ҳзим келдим, ота, йўлим тушган эди, келавердим,— деди Ҳомидвой.

Уста Собитали ёш боламиди, сезмаса? Уғли ҳовлига кириб келгандаёқ сизди: «Ҳа, кампир-а, кампир...», деб қўйди, лекин билмаганга олди ўзини.

— Ётаверган билан ёғи чиқармиди, болам,— деди у ўғлининг ҳалиям нимадандир ийманиб турганини кўриб.— Қарасам, бугун пича тетикман, бекорчидан худо безор, деб... ҳам ёруғ дунёга чиққим келди... Бор, онанг биланам кўришиб чиқ. Уканг далада, келин иккаласи.

Ҳомидвой қайтиб чиққанида отаси эшик кесақисига суяниб ўтирар, рўпарасида бир киши турар эди. Қараса, Тўрақул деган ҳамқишлоғи. У совхозда сувчилик қиладди, Ҳомидвойдан бир-икки ёш катта — элликлар чамасида, лекин ориқлигидан хийла қари кўринар эди.

Қуюқ салом-алиқдан сўнг Ҳомидвой уйга кириб эски шолча, иккита тўшак, ўроғлик дастурхон кўтариб чиқди. Сал ўтиб кампир чой келтирди, жойни шу ернинг ўзига қила қолдилар.

— Узо-оқдан кўзим тушди,— дерди Тўрақул,— қарасам, остонада кимдир ўтирибди. Наҳот Уста акам бўлсалар, дейман... Худога шукр, тузалиб қопсиз, куч-қувват берсин!— Кейин Ҳомидвойга юзланди.— Чўллардан сўрасак? Бахайр, келиб қопсан? Деҳқончилик бўляптими? Жир битдингми дейман, жа камнамосан, а?

— Қайда, Тўрақул ака, совхозди ишидан қўлимиз энди бўшади. Ҳеч нима экканим йўқ ҳали. Кўрамиз-да, қовун-тарвуз бўлмаса, мошми, ерёнғоқми...

— Ҳа, тузук. Қаерда юрмасин, деҳқончилик қилган ютади. Ота-бувамиз деҳқон ўтган, биз ҳам шундан нон-насибамизни териб юрибмиз-да, нима дедингиз, Уста ака?

— Кам бўлманг, Тўрақул, гапингиз ҳақ. Умримиз деҳқончилик билан ўтди, унча-мунча уй қуриб, устачилик қилганимиз билан тагини суриштирсангиз, бари бир деҳқонмиз! Ҳар кимнинг насибаси ўзи билан яралган,

бизники — ерда, Тўрақул, ерда!.. Нондан олинг, Тўрақул, майиздан қўшиб олинг.

Тўрақул уч-тўртта майизни «пуф-пуф»лаб оғзига солди, чой ҳўплади, лунжидагини ютиб бўлиб, деди:

— Улманг, Уста ака! Одамдан нима қолади — фарзанд билан меҳнати-да! Қишлоқдаги тўртта уйдан битасига сизнинг қўлингиз теккан, Уста ака. Эсингизда бўлса, уруш тугаб пронтдан қайтиб келгансизу биринчи бизнинг уйни қургансиз, буларни унутармидик, ахир! Эсингиздами?

Уста ширин энтикди.

— Эсимда, Тўрақул, эсимда. Уйда ҳеч қанча ўтирмовдим ўшанда. Ёз эмасмиди, далада иш бошдан ошиб ётибди, одам йўқ. Эртасигаёқ уйга раиснинг ўзи кириб келди. «Ҳа?», дейман. Уялади бечора, чайналади. «Шу... соғ-омон қайтибсан мана... раҳмат! Энди у кунларни кўргилик қилмасин...», дейди-ю, уёғини айтолмайди. Ўзим сездим: ишга чиқдим — колхозда аравасоз эдимда. Уйларингни ўша пайтлар қурганмиз, эсимда. Унда манарамшақа ҳайбаракалла уйлар қаёқда дейсиз, тўрт томсонига тўртта ёғочни тикка қилиб, теварагини девол билан уриб қўя қолардик. Мўйловларинг чиқмаган эди унда, Ҳомидвой иккалаларинг менга кечалари ёрдам қилардиларинг. Дадангиз сизни шогирдликка ҳам бермоқчи бўлган бирда.

— Сизга шогирд тушсам, афсусланмасдим, Уста ака, мана, ўша қурган уйингиз ҳалиям турибди, шувоғиям кўчмаган.

Уста Собиталининг кўнгли эриди, таъби очилди. Қурмагур Тўрақул одамни гапга солишни зап биладида! Тўрақулнинг шувоқни тилга олгани уста Собиталига бошқа нарсани эслатди. Боя ташқарига чиққандан бери ўй суриб, баъзи бир режаларни тузиб қўйган эди, шуни Тўрақулга айтгиси келди.

— Шу уйнинг биқинига ровон қурмоқчи эдим. Бир

йилдан ошди кўчиб ўтганимизга, ҳали шuvoғи битмаган, денг, Тўрақул.

— Қанақа шuvoқ қилмоқчисиз?

— Бунинг укаси қумшuvoқ қилайлик деяпти, билмадим энди.

— Менга қолса, Уста ака, сомоншuvoқ қилинг. У-бу деймиз-у, бировиям ўзимизнинг шу сомоншuvoққа етмайди! Бўлмаганда, ташқарисига сомон уринг: уйни иссиқ тутади ҳам мустаҳкам.

Устага бу фикр маъқул тушди.

— Майли, гапингиз гап, Тўрақул! Ўзим ҳам шуни кўп гапираман-у, ҳозиргининг болларига бир нима уқдириб бўладими... Ҳа, энди буёғини эшитинг: ровоннинг рўпарасига қатор қилиб олча экувдим, ҳаммасини қирқиб, гилос улайман, ҳар туридан. Дарвоқе, кўчатнинг вақти ўтмадими?

— Йўқ, ҳозир айни пайти. Нимайди?

— Деволнинг тагига терак кўчат айлантираман. Қарабсизки, беш-олти йилда одам бўпқолади. Терак қадрини уй қурган билади, Тўрақул.

Тўрақул эринмай устанинг ҳар бир гапини маъқуллаб турар, бунга сари Ҳомидвойнинг энсаси қотар эди. «Эшитган қулоқ нима дейди?— дея хаёлидан кечирарди у.— Минг қилгандаям, Тўрақул — бегона. Дўстми, душманми — худо билади. Ўзинг ликиллаб, бир аҳволда турибсан-у, нафасинг оламини бузади, бунинг ўрнига охиратингни ўйласанг бўларди, демайдимми?.. Шунча иш бор экан, ахир, тўртта бирдай жон — биздан қолмас!»

Тўрақул кетгач, пешинга яқин уч-тўртта қари-қартанг устани йўқлаб чиқди. Жойни ичкарига кўчирдилар. Келганлар устанинг ҳамқурлари эди, уёқ-буёқдан олиб бир соат ўтиришди — бу дунёнинг ўткинчи эканини гапиришди, нариги дунёнинг муқаррар азоб-уқубатини гапиришди. Пайтини топиб, уста Собитали сувчи Тўрақулга айтганларини буларга ҳам қайтарди. Қимдир маъ-

қуллади, кимдир рад қилди, кимдир маслаҳат берди. Кейин тарқалдилар.

Бу кун шундай ўтди. Кеч бўлди. Отасининг ранги рўйидан кўнгли тинчланиб, Ҳомидвой ҳам чўлга қайтиб кетди.

Ётаролди устанинг чап биқинида санчиқ турди. Сезилар-сезилмас. Лекин кайфияти ҳамон эрталабгидек эди. Чироқни ўчирмади. Уйқу қаёқда, дейсиз. Урниши янгилаб қўйишибди: яхши! «Уй битса, бўйнимда Абдухалилнинг чиброни турибди,— деб хаёлидан кечирди у, юмшоқ кўрпага чўкаркан.— Худо хоҳласа, ниятларим катта ҳали! Новвойларни Исфарадан опкеламан, қулинг ўргилсин нон ёпади-да азаматлар! Лекин, аввал шувоқ қилиб олиш керак...»

Шувоқни ўйлаши билан калтакесак ёдига тушди. Калтакесак унга кечаги тушини эслатди. Ё тавба, кундузи лоақал бир мартаям хаёлига келмабди-я! Тушда кўрган-кечирганлари энди кўз олдидан лип-лип ўта бошлади: кўм-кўк, сокин боғ... оппоқ яқтак-иштон... оёқ остида момик майсалар... ерда юрибсизми, қанот қоқяпсизми — билмайсиз... Жаннат, ҳақиқий жаннат эди у!

«Жаннат» дейиши билан уста пашшаларни эслади, афти буришди. Ғижиниб, бу нохуш хаёлни чиясидан қувиб юбормоқчи бўлди. «Жаннатда пашша нима қилади?— дея ўзини овутишга тушди.— Айтгандай, пашша, ахир, деразада ғинғиллаган эди-ку! Ҳа, ҳа, ўзмизнинг деразада, жаннатда эмас!»

Уста Собитали дераза томонга астойдил қулоқ тутди: жимжитлик. Йўқ, ғинғилляпти, шекилли, ғира-шира эшитиляпти ҳам, ана — ғи-и-инг... ғи-и-инг... Эмаклаб, дераза яқинига борди, титроқ кирган қўллари билан пардани силжитди. Бироқ пашша энди бу ерда эмас, узоқ-узоқларда ғинғиллаётганга ўхшарди. Уста деразанинг ҳар бир кўзини синчиклаб қараб чиқди ва... бурчакдаги шапалоқдек ўргимчакуяга ўралиб-чатишиб ётган катта қора пашшани кўрдию ҳалак жонига ором қўн-

гандек, ҳатто, ғира-шира ғинғиллаётган товуш ҳам бирдан тингандек бўлди. «Хайрият-э!— дея ўзига ўзи таскин берди у.— Кеча ўлимимга минг марта рози қилиб юборувдинг-а, касофати!..»

Уста яна ўша тушини қўмсаб, секин орқага эмакларди.

* * *

Кампир саҳарда уйғониб, чироқни ёқди. Одатдагидек, чоли ётган тарафга — уйнинг тўрига ўғринча қараб қўйди. Лекин бу гал кўзини дарҳол олиб қочмади, узоқроқ тикилди ва даҳшатдан қотди.

Уста Собитали хонанинг қоқ ўртасида, кигизнинг устида, совуқдан қўнишгандек тиришиб, ўлиб ётар эди.

ПУФАК

Ҳангома

Ҳар гал ой бошида фабрика уч-тўрт кун оёқ-қўлини ёйиб, тин оловлади. Ҳозир шунақа палла. Куни кеча диконглаб юрганлар бугун минг қўйли бойдек хотиржам қадам ташлайди. Куни кеча буткул дунёни унутганлар бугун фабрика ҳовлисидаги гулзорни томоша қилади. Осмонга қарайди, ўтган-кетганга салом беради, алиқ олади. Дарахтларнинг барги сарғая бошлаганини пайқайди, салқинроқ ерга ўтириб, қулоғига тишқавлагични тикиб, тозалайди.

Ширинликлар фабрикасининг ОТК бошлиғи Булаҳим Ҳалаев кеча пуфак сотиб олган эди. Уни таниганлар ҳалигача, Булаҳим Ҳалаев ўзига ўзи гап сотиб олди, деб юрадилар. Аслида, борини айтган маъқул: у гап эмас, пуфак сотиб олди. Ҳомиладор аёллар бирор нимага бошқоронғи бўлсалар, ўша нарсани кўришга ё эшитишга ё ейишга ўзларида кучли истак сезганларидек, Булаҳим Ҳалаев ҳам кейинги пайтлар фабрика ташвишларидан

бўшаган чоғлари пуфак пуфлагиси келаверадиган бўлиб қолди. Фабрика чиқараётган маҳсулотларни яхши ёмонга ажратиш ҳам дарднсар иш, ундан пуфак пуфлаб юрган яхши эмасми?

Булаҳим Ҳалаев шу ниятда икки қўлини чўнтагига тикиб, ҳуштак чалганча, ҳовлида сайр қилиб юрарди. Ҳаво очиқ. Иш маҳали бўлганидан, одам сийрак. Келиб, кунга терскай ўриндиққа ўтирди. Чўнтакдан пуфакни олиб, кучаниб керишди. Кейин пуфакни кунга солиб пича томоша қилди. Чўзиб-чўзиб юмшатди-да, думидан тортиб туриб, чумагини оғзига тикди. Шошилмай пуфлай бошлади. Қандай яхши! Бир ҳўплам ҳавони пуфлайди, чумакни тишлайди, тағин лунжини шишириб пуфлайди, тағин тишлайди; пуфак шишаверади. Булаҳим Ҳалаев орқа-олдига қарамай пуфлайверади, пуфак орқа-олдига қарамай шишаверади. Эҳ-ҳе...

Тарам-тарамли пуфак экан: аста-секин у ер-бу ери бўртиб чиқди. Бўғин-бўғинли пуфак экан, бўртган ерлари бўғинга ажралиб, айрим-айрим шишди. Булаҳим Ҳалаев берилиб пуфлайверди. Еш боланинг қучоғига сиққудек бўлгандагина ундаги ўзгаришни пайқаб, ҳайратга тушди. Бас қилаймикан, ёрилиб кетмасин яна, деган хаёлга борди. Энди ҳавосини олувди-я! Ажабо, пуфакми ўзи бу? Болачага ўхшайди-ку? «Жичча пуфлайчи, нима бўларкин. Аммо-лекин хорижникидан қолишмас экан».

Ичига ҳаво тўлгани сари пуфак одам сиёғига кириб борарди. Булаҳим Ҳалаев пуфлашдан тўхтади. Икки бармоғини оташкурак қилиб чумакни қисди-да, ўздан бир тирсак нарига тутиб қаради. Ана холос! Худди одамнинг ўзи-я! Бош, қўл, оёқ, қорин... Булаҳим Ҳалаевнинг ҳайрати ўчди, қўрқиб кетди, «Ё ўзинг сақла!», деб пуфакни отиб юборди. Пуфак йўлка четидаги семун тўсиққа урилиб, одамга ўхшаб бир ингради ва шошапиша ўрнидан турди. Булаҳим Ҳалаевнинг юрагига ваҳима солиб, унга қараб тетапоя кела бошлади.

— Пуфлашга пуфладингиз, устоз, энди манави еримни дарров қисинг, дамим чиқиб кетмасин,— деди чумагига ишора қилиб.— Тез бўлинг!

Пуфак юриб келаётганда бир қўрққан Булаҳим Ҳалаев унинг гапирганини эшитиб, эс-ҳушидан айрилди.

— Ушланг дедим, устоз!

Булаҳим Ҳалаев серрайганча ўтираверди. Пуфак жон ҳолатда бақирди:

— Қис чумагимни, дарров!

Булаҳим Ҳалаев пуфакка шуурсиз қўл чўзди. Титроқ қўллари билан у кўрсатаётган ерни ғижимлади. Пуфак инграшдан тўхтади. Юзига табассум ёйилди.

— Яна пуфланг, устоз,— деди у энди ялинчоқ оҳангда.— Сал пуфласангиз, дармонга кириб оламан.

Булаҳим Ҳалаев эс-ҳушини йўқотиб пуфакнинг сеҳрли таъсирига тушиб қолган эди: нимани буюрса — шуни қилаверди. Пуфлайверди, пуфлайверди, пуфак шишгандан шишиб, то ўзи баробар бўлиб кетмагунча пуфлади.

— Энди битта қистирғич топинг-да, устоз, менга бериб қўйинг,— деди пуфак мамнун қиёфада.

Булаҳим Ҳалаев теваракка қаради. Нарироқда фабрика лаборантларнинг оқ халати ёйиб қўйилган экан, туриб, ўшанинг қистирғичини олиб келди.

— Раҳмат,— деди пуфак чумагини эшиб, қистирғич соларкан. Кейин у ҳам ўриндиққа ўтирди. Чап қўлини Булаҳим Ҳалаевнинг елкасига ташлаб, суйанчиққа ястаниди.— Қўрқиб кетдингиз-а, устоз? Қўрқманг, мен ҳам яратганинг бир бандасиман.

Булаҳим Ҳалаев юрак ютиб, сўради:

— Кимсан сен ўзи: пуфакмисан, одаммисан?

— Одамман, устоз! Керак бўлса, болангизман сизнинг!

Булаҳим Ҳалаев ёқасига пуфлади.

— Гапингни қайтиб ол, пуфак! Мен сени танимайман!

— Сенсирамасдан гапираверинг, устоз. Сизга даъво қилаётганим йўқ-ку, айтиб қўйяпман, холос.

— Бўпти, сизлайман,— деди Булаҳим Ҳалаев ночор кўниб,— лекин сиз ҳам унақа туҳмат қилманг-да одамга.

— Мана бу энди бошқа гап, устоз. Хў-ўш, келишиб олайлик бўлмаса.

— Нимани келишамиз?

— Арзимас шартларим бор, устоз, хўп десангиз, асло мендан ёмонлик кўрмайсиз. Биринчидан, менинг одам-лигимга ҳеч қачон шак келтирмайсиз.

— Ахир... сиз... пуф...

— Йўқ, пуфакмасман, одамман! Тушундингизми?

— Узр...

Иккинчидан, қачон пуфланг десам, тихирлик қилмайсиз!

— Майли-я, лекин ишим нима бўлади? Ё бўшайинми?

— Асло! ОТК дан бўшасангиз, кимга керагингиз бор, устоз! Мен сизни ишдан қўймайман, фақат, вақт-бевақт эътибор бериб турсангиз бас. Демокчиманки, ширинлик бизга ҳам ёқади!

— Унда... исмингиз нима?

— Пуфак! Пуфакжон дейсизми, Пуфакбой дейсизми — уёғини ўзингиз биласиз. Келишдикми?

— Келишдик.

Шундай қилиб, кунлар ўтаверди. Булаҳим Ҳалаев Пуфакбекни пуфлаб юраверди.

Талабларга биноан ҳамда Булаҳим Ҳалаевнинг елиб-югуришлари натижасида Пуфакбек шу фабриканинг тажриба цехига ишга кириб, қизғин фаолият кўрсата бошлади. Дастлаб устахонасига бутун дунёда ишлаб чиқариладиган қандлардан намуналар келтирди. Кунлаб бир бурчакда биқиниб, уларни ўрганиб чиқди. Кейин бевосита тажриба ўтказишга киришди: биттасининг қандини иккинчисининг қоғозига ўраб кўради, яна бириникининг ширасини бошқасиникига аралаштиради, қайнатади, тиндиради, бўтқасини қандга ўхшатиб кесиб-кесиб,

шу фабриканинг қоғозига ўрайди, кўчада ҳаммага биттадан улашиб, фикр йиғади, лекин ҳеч қачон бу фикрлар билан ҳисоблашмайди, тажриба ўтказаверади, маҳсулотини вақти-вақти билан ОТК га кўтариб боради, маъмуриятга юбориб туради, хуллас, тиниб-тинчимайди. Орада Булаҳим Ҳалаевнинг олдига келиб, дам еб кетади. Дам еган маҳаллари унга дуч келманг, ғайрат-шижоати жўшиб турган бўлади. Фабрика ишчилари билан танишади, дўстлашишга тиришади: бировни олижаноб деб, бировни бўлса, э, сиз авлиё экансиз-ку, деб таърифни келтиради. Дуч келганнинг бошига бир-бир игна суқиб ҳаммани битта ипга тизади, сўнгра ипнинг иккала учини қўлига чирмаб боғлайди-да, чунонам чирпирак қилиб айлантирадики... чеккадан қараган киши, довул турдими, деб ўйлайди. Унинг довул эмаслигини, бу Пуфакбекнинг иши эканини ёлғиз Булаҳим Ҳалаев билади. Лекин у хотиржам. Ажина-шамол бўлиб айланаётганларни роса томоша қилади, барини битта қўймай жин чалиб кетса-я, деб чапак-чапак ўйнайди, ора-чира пуфлаб, шамол ҳосил қилиб, Пуфакка яқиндан ёрдам беради.

Зўр!

Бир куни Пуфакбек унинг олдига ҳовлиқиб келди.

— Яқинда қандчиларнинг симпозиуми бўларкан, шу ростми?— деди.

— Рост.

— Ушанга мени делегат қилиб сайлашлари керак! Шунга битта пуфлаб қўйинг.

Фабриканинг ҳовлисига чиқдилар. Қадрдон ўриндиққа ўтирдилар. Булаҳим Ҳалаев Пуфакбекнинг чумагини оғзига солди, бурнидан ҳаво сўриб кўксини тўлдирди ва...

— Бу сафар сал кўпроқ пуфлаб юборасиз-да, устоз,— деди Пуфакбек кафтларини ишқалаб.

Булаҳим Ҳалаев пуфлади.

— Яна, яна,— деди Пуфакбек.

Булаҳим Ҳалаев ўриндиққа маҳкам ўрнашиб олиб

пуфлайверди, Пуфакбек шишаверди. Шишган сари завқи кўзирди унинг.

— Яна, яна...

Пуфакбек энига ҳам, бўйига ҳам ўсаверди, Булаҳим Ҳалаев мижжалари қизариб пуфлайверди. Бир пайт Пуфакбек пардек энгил бўлиб қолди, оёғи ердан узилди. Булаҳим Ҳалаев пуфлашдан тўхтади.

— Етар энди,— деди энги билан тумшугини арта туриб.— Учиб кетманг тағни.

Шундай дедию ўзи ҳайрон бўлди: одатда одам пуфлаб шиширган пуфак ҳеч учмасди-кў? Демак, ё менинг нафасим шунақа, ё бу пуфак бўлакча!

— Пуфланг, устоз! Зўр жойида тўхтатиб қўйдингиз-а. Пуфланг!

— Пуфласам пуфлайвераман, лекин учиб кетасизми деб қўрқяпман.

— Майли, учсам учай. Пуфланг, ахир!

— Симпозиум нима бўлади унда?

— Симпозиумини пишириб ейманми, учгим келяпти, устоз!

— Шошманг бўлмаса, эҳтиёт чорасини кўрайлик. Манов суянчиқдан ушлаб туринг, мен ҳозир келаман,— деди Булаҳим Ҳалаев ва иккита чинорга тортилган, лабораторияларнинг халатлари ёйиладиган дордаги чилвирни ечиб келди. Бир учини Пуфакбекнинг белига маҳкам боғлади, иккинчи учини ҳалқа қилиб ўзининг бўйнига белию оёқларининг орасидан ўтказди.— Қалай?

— Фаросатингизга қойил, устоз,— деди Пуфакбек чапак чалиб.— Сал узунроқ қилаверинг, ҳеч бўлмаса томбўйи баландга чиқай!

Пуфакбек қистирғични чумагининг ёнгинасида ҳушёр тутиб, қўйиб берди. Булаҳим Ҳалаев унинг дуч келган ердан чангаллаб, пуфлайверди. Пуфакбек рўй-рост ҳавога кўтарилди.

— Воҳ, қандай маза! Яна, яна...

Булахим Ҳалаев ўлар-тирилариға қарамай, карнай-чидек бўйнини осмонға чўзиб пуфлайверди.

— Яшанг, устоз! Яна, яна...

Булахим Ҳалаев ўзининг ҳам Пуфакбекка қўшилиб оҳиаста кўтарилиб кетаётганини сездию пуфлашни бас қилди.

— Бўлди, етар.

Пуфакбек кўнмади.

— Пуфланг! Пуфланг, устоз! О, янаям тепароққа чиққим келяпти!

— Мен ҳам учиб кетяпман, эхир...

— Пуфланг!

— Пуфламайман!

— Пуфла, деяпман!!! Дўкончи жувон иккалангнинг қилмишларининг хотинингга айтайми ё?! Пуфла!

Пуфак сотиб олаётганда дўкончи жувонга кўнгли суст кетиб, беихтиёр, кўз қисиб юборган эди, уни бу пуфак қаёқдан кўрақолди? Булахим Ҳалаевнинг вужудиға титроқ кирди. Бу қўрқинч осмонға учиб кетишдан ҳам ваҳимали эди. Тинкаси қуриб битганиға қарамай, жон ҳалпида яна пуфлашға тушди. Тобора тепаға кўтарилавердилар.

— Одамни унақа қийнаманг-да, устоз,— деди Пуфакбек ҳовридан пасайиб.— Пуфланг! Яна, яна...

Чинор бўйи баландға чиқдилар. Терак бўйи... Бир пайт чумак оғиздан чиқиб кетди. Булахим Ҳалаев шув-в этиб пастлади, лекин ерга етиб келмади— чилвирға осилиб қолди. Пуфакбек чумагини дарҳол қайириб, қистирғич солди. Шу тобда унинг кўзлари, юзлари, қорнию оёқ-қўллари— ҳаммаери бирдек яйрар, бирдек кулар эди. Шу аҳволда осмонни фалакка кўтарилавердилар. Ширинликлар фабрикаси дўппидайгина бўлиб қолди. Булахим Ҳалаевнинг кўзларида шашқатор ёш, уст-боши шалоббо... Пуфакбек эса тинмай қийқиарди:

— О, тубанға қаранг, устоз! О, тепадан қараш маза-я!

Булахим Халаев ҳаётдан умидини узди: «Энди кетдим... арши аълога. Умримнинг битгани шудир-да?»

Ер пастда қолиб кетди. Қушлар пастда қолиб кетди. Булутлар пастда қолиб кетди. Иккаласи ўқдек тепага кўтарилаверди. Пуфакбек қўлларини қанот қилиб, силкиб-силкиб ҳам қўяди...

Булахим Халаевнинг шуури ярқ этиб ёришди. У қўлтиғининг тагида доим битта бигиз сақлаб юрарди, айниқса, шу Пуфакбекка йўлиққанидан бери эҳтиётдан учини чарҳлатиб ҳам қўйган эди. Бирдан шуни эсладики севишиб кетди. Пуфакбекка сездирмай, чилвирдан тортилиб юқорига кўтарила бошлади. Икки ора тобора қисқараверди. Пуфакбек устозининг ниятидан хабарсиз эди, шод қичқираверди:

— О, қандай зўр! Биз сиз билан, устоз, тарихда мисли кўрилмаган ютуққа эришдик! Биз учдик! Иккаламиз бир бўлсак, нималар қилиб ташламаймиз бу дунёда!

Булахим Халаев «Ҳа, шунақами? Ҳа, рост» деганча, чилвирни белига чирмаб Пуфакбекка яқинлашаверди.

— О, ер қанчалар тубанда-я! Одамзоднинг шунчалик тубанда ғимирлаб юрганига ҳайронман, устоз! Ўйлаб қарасам, ҳамма нодон экан: қанд, шакалад, симпозиум — ҳаммаси бекор экан, одамлар ўзини ўзи овутиб юраркан, холос. Мана — чинакам ҳаёт, чинакам ширинлик, устоз! О!

Булахим Халаев Пуфакбекнинг таранг қорнини мўлжалла-аб туриб... бигизини шартта санчди!

Пар-ра-а-анғ!!!

Дунё чаппа айланди. Булахим Халаев тубангами, осмонгами, чапгами, ўнггами қараб учди. Учаверди, учаверди, қаёққа учяпти, нега учяпти, қачондан бери учяпти — билолмай қолди...

Буёғини биз биламиз. Биз ўз кўзимиз билан кўрганимизни айтаемиз. Кўрмаганимизга кафиллик беролмаймиз. Ўз кўзимиз билан кўрганимиз эса, мана бундай.

Осмондан нимадир шувиллаб учиб келдию ширин-

ликлар фабрикасининг кенг ҳовлисига тўп этиб тушди. «Тўп этиб тушди» дейиш — ҳаддан ташқари юмшоқ ифода. Аслида қандай тушганини тасвирлашга сўз йўқ! Фақат... Ерга урилган пайти тўзғиган чанг улкан булутга айланиб, ширинликлар фабрикаси осмонида дунё тургунча туриб қолди — бунисини ҳам кўрдик. Яна бир нарса: ўша нимадир ерга тўп этиб тушганида Булаҳим Ҳалаев «чўчиб уйғониб» кетмади. Чунки бу айтганларимиз туш эмас эди. Бари бўлиб ўтган, бўлаётган воқеалар...

АКТ

Тузамиз бул актни шул ҳақдаким, бир ҳафта бурун фабрикамиз территориясида ақл бовар қилмас воқеа содир бўлди. Осмондан нимадир шувиллаб учиб келдию зарб билан ерга урилди. Ер титраб, биноларимизнинг фалон-фалон жойлари фалонча сўмлик шикастланди. Ҳовлига тушган «нарса»ни текшириш ниятида ўн кишилик комиссия тузилди. Қўлга киритилган далиллар тубандагилар: а) ўрта бармоқдек келадирган рангсиз пуфак (у ёрилиб, титилиб кетган); б) одамнинг бир жуфт лаби. Бу лаблар эгасининг жинсини аниқлай олмадик: катталигидан — эркакникига ўхшайди, қизиллигидан — аёлникига ўхшайди; в) узунлиги олти метр келадирган пишиқ чилвир. Лекин бу чилвирнинг лаб билан пуфакка қандай алоқаси борлиги ҳамон бизга қоронғи.

Ушбу ашёвий далилларни тегишли ташкилотларга тўлиғича топширишимиздан мурод — фабрикамиз еган зарарни фалонча миқдор маблағ билан қоплашларингни сўраймиз, деб... ўн киши имзо чекдик.

Ва хоказо... Ва хоказо...

ШАЙТОНИ БУЗУРГ

Бу хотин бурунлари мурда ювғучи эди, бир гапириб ўн кулғучи эди, ҳозир ҳам бир гапириб ўн кулади, ле-

кин... Майли, бу гапга ҳали келганимиз йўқ, бунгача ҳали кўп гап бор, ўшаниси қизиқ, ўшанисини айтайлик. Шундай қилиб...

Бу хотин бурунлари мурда ювғучи эди, бир гапириб ўн кулғучи эди. Яқин беш-олти йил мобайнида қазо қилган аёл зоти борки, унинг қўлидан ўтган: бир жиҳати, қишлоқчилик, элчилик — савоб бўлса, иккинчи жиҳати ва энг муҳими, ювғучилик унга сабаби тирикчилик — тушган латта-путта, пул-мулни йиғиб бир қаро кунга асраб қўяр, умрини шу таҳлит ўтказар эди.

Дўкончининг ёшгина хотини томоғига балиқнинг қилтаноғи тиқилиб тўсатдан жон таслим қилган куни Ювғучи ироқдаги бир қавминикида меҳмондорчиликда эди, орқасидан зудлик билан айтувчи етиб келди. Бир пиёла чой ҳам ичувга маҳтал қолаверди. Ювғучи апил-тапил йиғиштириниб йўлга тушди, ҳатто кўтариб келган тугунини ҳам унутди. Шошмасдан бўларканми, ўлик — кимсан Дўкончининг хотини-я!

Ярим йўлда унга қари бир нусха — Шайтон Бузург дуч келди.

— Ҳа, Ювғучи, йўл бўлсин!— деб сўради у.

— Дўкончининг хотини оламдан ўтибди,— деб жавоб қилди Ювғучи ҳарсиллаб.

— Йўф-э! Чатоқ бўлибди-ку! Чуқ-чуқ-чуқ...

— Узингга йўл бўлсин?

— Юрибман, иш қидире-еб...

— Бекорчидан худо безор, олдимга туш!— деди Ювғучи.

Шайтон Бузургнинг ҳам нияти асли шу эди — таклиф қилмаганида ҳам Ювғучига илашмоқчи, ўзининг қудратини яна бир бора синаб кўрмоқчи эди, таклиф қилиб қолди — зўр бўлди! Эрмак топилганидан боши осмонга етиб, гирд-теварагида шаталоқ отиб, Ювғучига эргашди.

Ювғучи аввал уйига ўтмоқчи, энгил-бошини алмаштириб олмоқчи эди, Шайтони Бузург йўлиққанидан

кейин бу ниятидан қайтди — тўппа-тўғри азахонага ра-
вона бўлди.

У ерда жамоат жам, ҳамма Ювғучининг пойқадами-
га мунтазир, жапоза ҳам хийла муддатга кечиктирилган
эди.

Ювғучи енг шимариб, қабатига доимий шогирдини
олиб, ишга тушиб кетди: ювғич тахтани уйга олиб кир-
дилар, ўликнинг кийимини ечдилар, яланғоч жасадни
тахтага тортдилар; талаби дини ислом, деб аввал калли-
ма қайтардилар, сўнгра Шогирд сирланган пақирдаги
сувдан чўмичлаб қуйиб турди. Ювғучи мурдани айлан-
тириб юва бошлади. Ора-сира «Тез-тез қуйинг!», «Кўп-
кўп қуйинг!», «Қуймайсизми дадил-дадил, нима, сув қа-
ҳатми?!» деб турди, Шогирд унинг таъбига қараб иш тут-
ди. Оқибат шу бўлдики, мурданинг белидан пастига сув
етмай қолди. Ювғучи мана шуни истаган эди, аммо
ҳозир кўнглидагини сир тутиб, юзига жиддий тус берди;
шогирдига ўқрайди. Шогирд қизаринди, беихтиёр бўш
пақирга қўл чўзди.

— Биратўла иккита пақирни тўлатиб қўймайсиз-
ми?— дея Ювғучи ранжиган бўлди.

— Ҳар гал бир пақирни етарди-ку, опа...

Ювғучи яна ўқдек тикилди: ер ёрилмадики, Шогирд
кириб кетса.

— Гап қайтарманг!— деди «опа».— Уликнинг тепаси-
да гап қайтаргани олло ҳам суймайди!

Шогирднинг рангидан қон қочди — унинг юзи нима,
оппоқ чойнак нима.

— Гафлат босибди, опажон, узр! Гуноҳқорман...

Ювғучи ҳали ҳам осмонда эди, тушмади:

— Шундоқ бўлсин. Буни бошқалар билан тенглаш-
тирманг, нақд Дўкончининг хотини-я!— деди.

— Маъқул, опажон, маъқул. Гафлат босиб... Ҳозир
битта-яримтасидан бериб юбораман, зипиллаб сув опке-
лади.

Шундай дея Шогирд эшик тутқичига қўл югуртирди,

лекин, худди илонни чангаллаб олгандек, шу заҳоти орқага тортди: «опа»гинаси чинқириб юборган эди:

— Тўхтанг! Нима бало, миянгиз жойидами ўзи?! Қандай одамга буюрмоқчисиз? Покми, нопокми — қаёқдан биласиз уни? Ҳаром-хариш бирортаси сув келтирса... ҳай-ҳай-ҳай, дарров ёқангизни тишланг! Жаноза ўқилгунча ўликнинг қулоғи динг бўлади, куфр сўзларингизни эшитиб ётибди-я... Э худо, қандоқ кунларга қолдим, ўзинг бандам дегин... Тагин нимага бақрайиб турибсиз, боринг, сувни ўзингиз опкелинг, тозасидан, тезроқ! Номаҳрамларнинг кўзи тушмасин, қопқоғини ёпиб келтиринг!

Шогирд шу ёшга етиб ҳеч қачон бунақа оғир — ҳўкизнинг ҳам белини синдирадиган дашном эшитмаган, авваллари ҳар қандай мурдани ими-жимиди, сассиз-сасдосиз ҳалоллаб қўйишар эди. Энди бўлса...

Уликнинг тепасида айтилган бу тигдор сўзлар унинг юрагига, миясига, яна аллақаерларига нақд найза бўлиб санчилди, сартахтага тортилган мурдадан фарқли белгиси — тикка тургани эди, холос; пешонасидан муздек тер қуйилди, жон қочган оёқларини базўр сургалаб хонадан чиқа бошлади. Шу пайт ўлганнинг устига тепган бўлди: пақир ноҳос эшикнинг берк турган табақасига урилиб, қопқоғи ерга учиб тушди, даранглади, гўё бутун олам даранглади!.. Шогирд шилқ этиб остонага чўзилди.

Ичкарида ўтган гап-сўздан беҳабар хотин-халаж Шогирдни дарҳол ердан кўтариб, қий-чув, тўс-тўполонли қўшни хонага олиб кириб кетди.

Ювғучи қия очик эшикдан бош чиқариб, кўзига илинган аёлга:

— Ҳой қоқиндиқ, бир пақир сув келтириб беринг!— дея буюрди.— Доғсув бўлсин, илим-илиққина, маъқулми?— Сўнгра: «Ҳеч ким кирмасин!» дея тайинлаб, эшикни зичлади.

Боя йўлда қўйнига кириб олган Шайтони Бузург вас-

васа қўзғаб, Ювғучига сира тинчлик бермасди. Бир ёқ-да вақт тиғиз, ҳали-замон сув кўтариб анави хотин ҳам келиб қолади — шайтон шундан хавотирда эди-да.

Эшик зичлаб ёпилиши билан Шайтони Бузург фурсат етганини фаҳм этди. Бутун сеҳру жодусини ишга солиб, Ювғучининг танасидан ажралиб чиқа бошлади. Ювғучи аста-секин кўздан йўқолиб, хонада Шайтони Бузург пайдо бўлди ва у бир зумда Ювғучининг қиёфасига кириб, ниятига етиб, ниятига етгани учун ҳам хотирини жам қилиб ишга киришди. Аввал, худди эгарга мингандек, мурданинг қорнига чиқиб ўтирди, тана қимирлаб кетмасин деб тиззаларининг кўзи билан маҳкам уни сиқиб олди, ёйилиб ётган қўлларини йиғиб болдири-нинг остига қистирди, сўнгра ўликнинг лунжларини авайлабгина сийпалай бошлади. Мурда оғзини маҳкам юмиб олган эди, очмади. Энди у аврашга тушди:

— Қўрқма, олиб қўймайман. Бир кўраман, холос, кейин қўйиб юбораман...— Шайтони Бузург титроқ қўлларни билан тинмай мурданинг муздек юзини, қошу кўзини силар, сийпалар эди.— Олсам, худо урсин! Сал очгин, бир кўраману шу билан бўлди. Очақол энди.

Дўкончининг хотини ҳам анойилардан эмас, очиб бўпти!

Шайтони Бузург энди бошқача йўл тутди: ўнг қўлининг икки бармоғини мурданинг бурун тешикларига тиқиб — юқорига, чап қўли билан иягидан чангаллаб, пастга тортди. Қани энди очилса!

Тиригида ўзидан дарс олган Дўкончининг хотини ўлигида гўр бўларми?!

Бироқ, оғиз росмана очилмаган эса-да, лаблари тортилиб, мурда беўхшов тиржайиб қолди, олд тишлари кўриниб кетди: шайтоннинг бошидан ҳуши учди.

— Ё алҳазар!— дея ичдан ҳайқирди у.— Тагин кеч қопман-ку! Қайси олғир илиб кетди экан? Ахир, яқингинада — атиги бир ҳафта бурун фалончиникидаги тўйда етти-саккиз хотинни оғзига қаратиб, гурунг бериб ўтир-

ганида ҳаммаси бус-бутун турган эди-ку! Мана шу кўзларим билан кўрган эдим-а... Наҳот қуруқ қолдим?

Эҳ, жаннатда кечган кунлари! Ер-биродарларини йўлдан уришга уриниб не манфаат кўрди, фаришталар қатори ўша ёқда юраверса бўлмасмиди-я!..

Шайтонни Бузург астойдил бўзлади. Ҳақ таолонинг қарғишига дучор келиб, арши аълодан ерга сургун қилинган илк дамларини эслади, кўзига ёш олиб, ўтмишини қўмсади. Арши аълодан қувғин еган бўлса ҳам, у пайтлар ер юзида ўзи яккаю ягона эди, кўнгли нени тиласа қиларди, не тирқишга дуч келса кирарди, на бир тўсиқ, на бир рақиби бор эди. Энди-чи...

Руҳи чўкиб, юрак-бағри эзилиб ўтираркан, хаёлига лоп этиб уч йилча бурун шу хотинга қилган ҳазили келди.

Ушанда ҳам Шайтони Бузург худди ҳозиргидек бир аҳволда эди. Ночор турмушидан, шўр тақдиридан, қариган сайиш нони яримта бўлиб бораётганидан нолиб, нолаю-фиғонлар чекиб, фано дайрининг шум кўчаларида гоҳи шайтон, гоҳи инсон қиёфасида оч-наҳор, бекору хор, саргаштаю саргардон юрган эди, иттифоқо, Дўкончининг мана шу ҳашаматли уйи қаршисидан чиқиб қолди. Қенг, ойшаванд ровонда сузилиб, қошига ўсма тортиб ўтирган сулувгина жувонга кўзи тушди, гўёки ичига ўт тушди, севинганидан чапак чалиб юборай деди. Одатича, вақтни ғанимат билиб, девор ошиб, уйга берухсат-беизн кираверса ҳам бўларди-ю, ўша сафар тантилиги тутиб кетди: умрида биринчи марта эшик қоқди.

Жувон дарҳол «Ҳози-ир...», деб овоз берди, эшилиб ўрнидан турди, ҳали силқиб улгурмаган ўсма сувини у қошидан бу қошига оқизиб, чиройли бошчасини у елкасидан бу елкасига олиб, нозли жилмайганча келиб эшикни очди.

— Ассалому алайкум, сулув қиз,— деди Шайтони Бузург оғзидан бол томизиб.

— Хуш келибдилар. Қани, марҳамат,— деди Жувон.

— Куёв бола кўринмайдилар?— дея суриштирди Шайтони Бузург ҳар эҳтимолга қарши.

— Эрим-м...— Жувон ўпкасини тўлдириб, бурнидан ҳаво сўрди, оғзидан чиқарди, этлари жимирашиб, бир ам яйради! У ҳар гал «эрим» деганида, айниқса, буни бошқаларга ҳам эшиттириб айтганида завқи кўзир, эриб битар эди.— Эрим-м... дўкондалар, пул ишляптилар.

— Эр-рин-гиз...— Шайтони Бузург ҳам бу сўзни атай чўзиб айтди, зимдан уни кузатди: Жувоннинг кўзи юмилди, буткул вужуди ҳил-ҳил эриб, сув бўлиб оқди; ўпкасини тўлдириб ҳаво симирди, оғзидан қайтариб чиқариш баробарида эса, «Бу-у-уй», деб юборди; Шайтони Бузургнинг Жувондан кўнгли тўқланди.— Эрингиз-з... бой эканлар,— деди у.

— Ҳа, ҳа, жуда бой,— дея Жувон маъқуллади.

Шайтони Бузург Жувоннинг болдирини секингина чимчилади. Жувон қиқирлаб кулди, шайтон лип этиб унинг оғзига кириб кетди ва эт билан суякнинг орасига суқилиб, яхшилаб жойлашиб олди.

Дўкончининг сулув хотини эса, чиройли бошчасини у елкасидан бу елкасига олиб, силқимаган ўсма сувини у қошидан бу қошига оқизиб, яна ровонга қайтиб кирди, яна ўсма тортиш билан машғул бўлди. Гугурт чўпининг куйдирилган ўткир учини теккизиб, авайлаб қошларини текислай бошлади. Чап қўлидаги кўзгуга тикиларкан, чиройли бошчасини у елкасидан бу елкасига олди, силқимаган ўсма сувини у қошидан бу қошига оқизди ва...

!!!

А Жувон ўзи сулув эди, сулувларнинг сулуви эди, ҳозир янада сулув кўринди, негадир жуда суюмли кўринди. Узининг сулувлигини биларди, лекин бу қадар суюмли эканини... Жувон кўзгудаги аксига беихтиёр эркак кўзи билан боқди: у ёнидан боқди, бу ёнидан боқди: те-

пасидан боқди, пастидан боқди, бир кўзини қисиб-қисиб боқди; хумор боқди, ноз боқди, лабини ўпичга тутгандай ғунча қилиб соз боқди — юраги бирам ўртаниб кетдики... «Оҳ-ҳ!» деб юборса куйиб кул бўлишдан чўчиб, ичидаги шайтон ҳам талвасаланиб қолди. Хайриятки, Жувон ўзини босди, алангага зўр бермади — «оҳ»лаш учун астойдил оғиз очди-ю... олдида нотекис ўсган сўйлоқ тишларига кўзи тушиб, нафасини ютди. Олдин ҳам шундаймиди ё энди шундай кўриндими? Бу тишлар шундай сулув жувоннинг, шундай суюмли жувоннинг сулувлигига, суюмлилигига раҳна солиб турар эди. Жувон аламидан дод деб юборай деди, жаҳл билан кўзгунни тўнкариғлиқ пиёлага урди, иккаласини ҳам биратўла чил-чил қилди-да... ҳақ деб эрини кута бошлади.

Эр қурғур ҳам аксига олиб, кун ботиб, оламга қоронғилик чўкиб, осмонга яккам-дуккам юлдузлар сочила бошлагандагина дўконини тарк айлаб, уйига қайтди.

Жувон олдин хамир учидан патир қилди: эрига суйкалди, ҳиринглади, эркаланди, у қўлтиғидан кириб бу қўлтиғидан чиқди. У қилди-бу қилди, ишқилиб, ўзининг дўкончи эрини, ўзининг пулдор эрини безовталиқ дардига гирифтор айлади, сўнгра бирдан... тўнини терс кийиб олди.

Энди Дўкончининг аҳволига қаранг: хотинига суйкалди, у қўлтиғидан кириб бу қўлтиғидан чиқди, у ер-бу ерини қитиқлади, чимчилади, силаб-сийпалади, ишқилиб, ўзининг сулув хотинини, ўзининг суюмли хотинини... алдаб кўрди — бўлмади, авраб кўрди — бўлмади. Юрак қурғур маконидан айрилган қушдек тинмай потирлайверди. Начора, бош эгиб, қулоқ тутди.

Алқисса, Жувон кўнгли тилаганини ундирди: олдидаги саккизта — тепадан тўртта, пастдан тўртта — тиш устидан тилла қоплатишга эржонини кўндирди. Дўкончи ертўлага тушиб, темир сандиқчасини очиб, жинчиरोқ нурида хийлагина пул санади, олиб чиқиб хотинининг қўлига тутқазди.

— Ма, ушла!— деди у.— Тилла қоплатасанми, пилла қоплатасанми — билганингни қил!— деди яна.

Жувон эрига суйкалди, қайта-қайта суйкалди, у қўлтиғидан кириб бу қўлтиғидан чиқди, «Эрим! Эр-жоним-м!» деди, ўзининг товушига ўзи қулоқ тутди, ўрта-ниб, «Бу-у-уй» деб яна суйкалди...

Вақтинг кетди — бахтинг кетди, икки юмалаб турса, Дўкончи фикридан қайтиб қолиши ҳам бор, шуларни ўйлаб Жувон эрта тонгданоқ Тишдўхтирининг данғиллама дўконига қараб йўлга тушди. Унинг оғзи қулоғида эди: энди ундан сулув жувон бўлмайди, энди ундан суюмли жувон бўлмайди, бирваракай саккизта тилла тиш ҳазилакам гапми!

Жувоннинг икки биқинидан аста-секин қанот ўсиб чиқа бошлади, оёғи оҳиста ердан узилди. Беш-олти кўчани кезиб ўтишга сабри чидамай, йўлни кўндалангига солди — масофани яқин қилди: кўчалар, ҳовлилар устидан учиб кетаверди, уча-уча Тишдўхтирининг дўконига етиб, ерга қўнди. Уёқ-буёғини тузатиб, орқа-олдини силлиқлаб, пардек енгил қадамлар билан зинага одимлади. Тишдўхтирининг мижозлари кўп экан, бир чеккага бориб турди.

Шайтони Бузург Жувоннинг бир жойини қитиқлади, Дўкончининг хотини қиқирлади. Шайтон лип этиб унинг сиртига чиқди, чап елкасига миниб олди.

— Саккизтаси камлик қилади, ўн иккита қўйдир,— деди у.

— Нимага энди?— Жувон раҳнамосининг мақсадини тушунмади.— Саккизта тишим хунук, холос. Қолганлари кўринмайди,— деди.

— Тўртта жағтишингга ҳам тилла қоплатиб олавер,— дея маслаҳат берди Шайтон Бузург.— Айтганимни қилсанг, асти кам бўлмайсан.

Одатдагидек, Шайтони Бузургнинг мулоҳазаси чин эди, бироқ...

— Қоплатсам-ку яхши-я,— деди Жувон афсус чекиб,— пулим етмайди-да.

— Бу ёғини менга қўйиб бер, тўғрилайман!

Шундай деб Шайтони Бузург компл ишонч билан, ўзига ёрдамчи ахтариб кўчага чиқди. Бир Шайтонвачча расталарни оралаб, дандонқанд сўрганча ўтиб кетаётган экан, тўхтатди. Аҳволни обдан тушунтирди, йўл-йўриқларини айтди, аммо бир масалада тортишиб қолиб оралари бузилди. Бу олифта Шайтонвачча Тишдўхтиринини яхши танир экан: «Йўқ, уни йўлга соломмайман,— деб роса тархашлик қилди.— Суробимни тўғрилаб қўяди у», деди.

Хуллас, савдолари битмади: олифта Шайтонвачча дандонқандини сўрганча йўлида кетаверди, Шайтони Бузург эса, кўзлари олма териб қолаверди. Шу пайт нигоҳи анҳор бўйидаги мажнунтол тагида ўйчан ўтирган бир йигиту унинг атрофида парвона бўлаётган Шайтонча Хонимга тушиб, севиниб кетди, имлаб қошига чорлади. Унга ҳам аҳволни обдан тушунтирди, йўл-йўригини ипидан-игнасигача айтди, лекин Тишдўхтирининг номи тилга олиниши биланоқ Шайтонча Хоним ҳам оёқ тираб тураверди: «Овора бўласиз, оға, сизга ёрдам қилолмайман», деди. Шайтони Бузург худонинг зорини қилди, кўнмади, занғар.

Хуллас, савдолари битмади: Шайтони Бузург эса, бош қашиб қолаверди. Ўйлаб-ўйлаб ўйига етди. Қари билганини пари билмас, умр бўйи йиққан ҳаётий тажрибаси бой эди, шу қўл келди. «Албатта-да, шайтонга ҳам фириб берибдими, демак, Тишдўхтири одам эмас, шайтон ҳам эмас, нақд иблиснинг ўзгинаси экан! Иблис бўлмаганида тўрт боласини етаклаб хотини кетиб қолмас эди», деб кўнглидан ўтказди.

Шайтони Бузург, оғзининг таноби қочиб, капалакнус-ҳа бўйинбоғини тўғрилай-тўғрилай, дўконга қайтиб кирди. Жувоннинг навбати етган эди, астагина қулоғига шипшиди:

— Хотиржам бўл, буёғи — ҳал!

Кейин яна лип этиб, эт билан суякнинг орасига кириб кетди.

Тишдўхтири бундай сулув жувонни, бундай суюмли жувонни кўриб, бошидан ҳуши учди, учиб бориб дераза ойнасига урилди; телба дунёнинг иши қизиқ, аксига олиб деразанинг туйнукчаси ҳам берк экан, шашти сўниб, ҳуши яна қайтиб келиб, бошига қўнди. Тишдўхтири билдики, Жувон ғоят нозик юмуш билан ташриф буюрган, хушнуд бўлди.

— Қадамларига ҳасанот, хоним. Қўнгиллари нимани тилайди?— деб турди.

Қўнгил қурғур нимани ҳам тиламайди, бироқ барини қандоқ айтасан?!

— Шу... манави тишларимга... тилла қоплатмоқчи эдим...— дея олди, холос.

Тишдўхтири чўчиб, бир эшикка, бир деразага қараб қўйди. Дарров бориб пардани туширди, эшик занжирини илди, кейин Жувоннинг момиқ билакларидан ушлаб, юмшоқ курсига ўтқизди. Оғзини очтирди, қайноқ юзларидан, чаккаларидан, иягининг остларидан ушлаб, силаб-сийпалаб, сўйлоқ тишларини синчиклаб текширган бўлди. Негадир қайта-қайта текширди, шу қадар узоқ текширдик... ишқилиб мени пайқаб қолмасин-да, деб Шайтони Бузург ҳам ғужанакланиб, йўқ ерларга кириб кетди. Лекин у беҳуда хавфсираётган эди — Тишдўхтири ҳозир ҳеч нимани кўрмасди...

— Нечта қўйдирмоқчисиз?— деб сўради у ниҳоят.

— Саккиз...— Жувон қизаринди, тезда сўзини ўнглаб олди:— Ўн иккита.

— Ўн иккита бўлса, ўн иккита-да,— деди Тишдўхтири сўлагини сўриб.— Тилла опкелганмилар?

— Йўғ-а... Пул...

— Ия, шундайми? Ҳа, майли, зарари йўқ, сиздан ақчаси — биздан тилласи, дегандай... Қани, қанча опкелдингиз?

Жувон сийнабандининг орасидан пул чиқариб Тишдўхтирига берди. Тишдўхтири пулни санади, санаб бўлгунича беш марта бармоқларини хўллади.

— Ий, андек етишмаяпти-ку?— деди сўнгра.

Жувон тутилиб-нетиб бўлса ҳам мударосини такрорлади:

— Ун иккита... иложи йўқми? Жағимга ҳам...

— Жағингизга?..— Тишдўхтири жувонга суқланиб тикилди.— Оббо сиз-эй, жағимга ҳам, денг! Хў-ўш, андак бош қотирайлик-чи... Лекин, кичкинагина шартли бор-да бунинг... Хўп десангиз, жағингизга бу ерда эмас, уйимда тилла қопласам... Хўш?

Бу гаплар Жувоннинг қулоғидан кириб товонигача етиб борди, Шайтони Бузург ҳам эшитди, бир жойини чимчилади, Дўкончининг хотини қиқирлади, буни кўриб, Тишдўхтирининг юзига ҳам табассум ёйилди, кўзлари кулди, эриди:

— Сиз учун, майли, тўрттаси бепул бўлақолсин!— деди у.

Шундай қилиб, иш пишди: аввал жағтишларга тилла қопланадиган, илк муолажа шу бугуноқ бошланадиган бўлди.

Белгиланган вақтда Жувон Тишдўхтириникига йўл олди. Унинг уйини Шайтони Бузург билар эди, бошлаб борди. Йўл-йўлакай Жувоннинг икки биқинидан яна қанот туртиб чиқиб, масофани яқин қилди: кўчаларнинг, ҳовлиларнинг, бозорларнинг, мазорларнинг устидан учиб, охири Тишдўхтирининг кулбасига етиб, ерга қўнди...

Дўкончининг хотини илк муолажадан анча хушнуд қайтди, жағтишга тилла қоплатиш унга ёқиб қолди. Уйга келиб, лунжларини кериб, жағини ойнага солиб, роса томоша қилди.

Эртаси эса, фавқулодда бир чомуш чиқиб, Шайтони Бузургнинг Маҳшаргоҳга сафар қилиши зарур бўлиб қолди. Маҳшаргоҳга бориш Шайтони Бузургга ҳеч

гап эмас-ку-я, фақат, «Дўкончининг хотини энди Тишдўхтириникига қатнамай қўяди», деб қўрқди у.

Шайтони Бузург ўйлардики, одамни доим етаклаб юриш керак, аммо Шайтони Бузург билмасдики, одамни доим етаклаб юриш шарт эмас, ўзининг ҳам кўзи бор, оёғию қўли бор, бир обориб кўрсатиб қўйсанг — бас, йўлидан адашмайди. Шайтони Бузург бари бир шайтон эди, одамларнинг бу феълени билмас эди.

Орадан кунлар ўтди, Шайтони Бузург Маҳшаргоҳдан қайтди, тўғри бориб Дўкончиникига тушди. Нима гап, нима сўз — дарров суриштирди. Билса, буёғи у ўйлагандан ҳам силлиқ кўчибди: Дўконча инг хотини олдидаги саккизта — тепадан тўртта, пастидан тўртта — тишига ҳам Тишдўхтирининг хусусий устахонасида тилла қоплатибди; Тишдўхтири ҳам иблис эмас, одам экан — бор пулни санаб, санаб бўлгунича бармоғига беш марта туфлаб, Жувоннинг қўлига қайтариб берибди; Жувон бу пулларни эрига кўрсатмабди, бир хуфя жой топиб, беркитибди; Дўкончи бой бўлса ҳам ўлгудек содда экан, хотинининг оғзидаги саккизта тилла тишни кўрибди-ю, жағидагиларини кўрмай қолибди.

«Жағини кўрмабдими, Дўкончи ҳам гўл экан!» деб хаёлидан кечирди Шайтони Бузург, ҳузур қилиб. Неча замонлардан бери бунақа яйрамаган эди. Неча замонлардан бери ночор турмушидан нолиб, деярли ишсиз, сарсон-саргардон юраверган, қолган умрим шундай ўтар-да, деб ўйлаган эди. Энди вақтинча бўлса-да бир эрмак топилганидан ва бу мушкул юмушни арши аълодан қувилган даврларидагидек ҳалолу покиза, виждонан адо этганидан Шайтони Бузург беҳад мамнун бўлди. Энди бу хонадонда қиладиган ишим қолмади, шуниси ҳам етади, дедию ўз йўлига кетаверди.

Дўкончининг хотини эса, жуда сулув бир жувон, жуда суюмли бир жувонга айланиб, гарчи ўн иккитадан ортиқ тилла қоплатмаган бўлса ҳам, Тишдўхтири-

нинг уйига яна кўп бор қатнади, унга яна кўп бор қуллуқ қилди...

Шайтони Бузург шайтон эмасми, ҳамон ўликнинг қорнида, худди эгарга мингандек ўтираркан, жами бу ҳодисотни лаҳзадан ҳам қисқа муддат ичида — кўз очиб-юмгунча эслаб чиқди, хаёл чиғиригидан бир-бир ўтказди. Ва бирдан чапак чалиб юборди: «Ахир, Жу-воннинг жағлари ҳам тилладан-ку! Уни мендан бўлак ҳеч кимса, ҳатто Дўкончининг ўзи ҳам билмасди-ку!»

Шайтони Бузург суюнганидан ўзини йўқотаёзди, ўрнидан сапчиб туриб кетди. Нима қилиб бўлсин, жағни каттароқ очиш керак! Бир режа туздик, бунақаси худонинг калласига ҳам келмас. Иккала қўли билан мурданинг бошидан маҳкам ушлади, чап оёғининг товонини иякка қўйди ва жон-жаҳди билан пастга босди. Мурданинг жағи сал очилиб, тирқиш ҳосил бўлди; Шайтони Бузург тирқишдан ичкари умидвор мўралади: оғизнинг қоронғи тубида нимадир йилт этди. Тилла! Шайтони Бузург жағни каттароқ очди, чап қўлининг икки бармоғини оғизга тикди, пайпаслади, сезгир эти юмшоқ милкларга тегиб бадани увишди. Даҳшатга тушди. «Наҳот уларни ҳам?!» Дарҳақиқат, тўрттала жағтиш тилла-пилласи билан бирга қоқиб олинган эди!

Э воҳ!!!

Шайтони Бузург азалдан сезиб юрарди: қариди, чарчади, сеҳру жодулари кучини йўқота бошлади, қисқаси, унинг замони ўтган, унга фириб берадиганлар ҳам оламжаҳон, энди бемалол оёқ узатиб, ўлиб қўяқолса бўлади. Бироқ, энг даҳшатли фожиа шунда эдики, Шайтони Бузург ҳеч қачон ўлмасди, ўлолмасди — худонинг инояти ҳам, жазоси ҳам шу эди унга.

Шайтони Бузург беғубор фаришталик даврларини қўмсаб тагин эзилди, номусдан юрак-бағри ўт бўлиб

ёнди, ғазабдан шаҳд билан, дуч келган тишга буров солди. Шу пайт сира кутилмаган фалокат юз берди — ўликнинг иягидан босиб турган товони сирғалиб кетиб, оғиз зарб билан юмилди, тепадаги, пастдаги сўйлоқ тишлар зичланиб, иккита бармоғини ярмидан қисиб қолди. Шайтон тириклар учун шайтон экан, ўликка кучи етмади: қўлини суғуриб ололмади, инграб юборди...

Бу аҳволда ўтираверса, хатарли: кимдир устига кириб қолиши, оломонга ёйиши, кейин уни уркалтак-суркалтак қилиб юборишлари турган гап. Шайтони Бузург жон ҳалпида ювғучи хотиннинг қиёфасидан чиқди, асл ҳолига қайтди, ҳозиргина у ўтирган жойда эса, Ювғучининг ўзи қолди...

Шайтони Бузург ҳозир бир четга ўтади-да, одамларга қўшилиб, одамлар қатори йиғлайди. Бу яқин-ўртанинг эли бундай йиғини кўрмаган, шу қадар уввос тортиб йиғлайдики, одамлар ҳайратдан ёқа ушлайди. «Марҳуманинг энг қадрдонларидан бўлса керак-да, қайғуришини қаранг! Меҳри бунча баланд бўлмаса!» деб хаёл қилади одамлар. Шу дамгача кўзига ёш келмаганлари ҳам кўнгиллари бузилиб, ичларида нимадир узилиб, увв-ва торта бошлайди. Шайтони Бузург эса...

Шайтони Бузург ўзининг аччиқ қисматидап, шўр пешонасидан нолиб, фаришта бўлиб на фаришталикни, шайтон бўлиб на шайтонликни эплай олганидан иснодга қолиб, айтиб-айтиб йиғларди, ҳақ таолога сидқидилдан муножат қиларди, қилмишидан минг-минг пушаймон еб фарёд чекарди, ахир у, кўрган кунига иқрор эди!

Унинг нолалари, илтижолари шу қадар самимий, шу қадар ҳақиқат эдики, ҳатто тепада олло ҳам бунга дош бера олмади. Унинг кўнгли бўш, карами кенг эди, тезда хос аъёнларини йиғиб, кенгашиб, кўпчилик овоз билан бир қарорга келди: Шайтони Бузургнинг гуноҳидан ўт-

ди, яна арши аълога чорлаб олди, яна севимли фаришталари сафига қўшиб қўйди...

Майли, булар ҳаммаси ўткинчи гаплар, энди юракни кенгроқ қилинг-да, мана буёғига қулоқ солинг.

Шайтони Бузург фариштага айланиб, аршга учиб кетгач, сал ўтмай, пақирда сув кўтариб бояги хотин келди, эшикни тақиллатди, жавоб бўлавермагач, бир табақасини секин очди. Остонага қадам қўйдию қотди!

...сартахтага ўлик тортилган; ўликнинг устида, худди эгарга мингандек, Ювғучи ўтирибди; ўлик ҳам, Ювғучи ҳам лаблари қулоққача тортилиб, ўттиз иккита тишлари кўриниб, иршайиб-тиржайиб қолган; қай бири жонли, қай бири жонсиз — билиб бўлмайди; Ювғучининг иккита бармоғи негадир мурданинг оғзига тиқилган; бармоқлардан сизиб оқаётган қон ўликнинг сўйлоқ тишлари, милклари ораларини тўлдириб, лунжининг бир чеккасидан ювғич тахтага, у ердан эса, чак... чак... чак... этиб обрезага томиб ётар эди...

Бу хотин бурунда мурда ювғучи эди, бир гапириб ўн кулгучи эди. Ҳозир ҳам бир гапириб ўн кулади — қордек оппоқ сочларини тўзғитиб кўча-кўйда, бозорлару мозорларда, тўю маъракаларда тентиб юради. Кўринганни тўхтатиб, чап қўлидаги иккита калта бармоғини кўрсатади, мақтанишга тушади, амри маъруф ўқийди. Ҳамқишлоқлари-ку унга айтарли эътибор бермай қўйишган, аммо танимаган-билмаган одамлар бўлса, теварагига йиғилиб, «бирорта маънили гап айтиб қолармикан» деган илинжда қулоқ осиб тураверадилар.

— Мана буларни кўряпсанми?— дейди у ҳар гал.— Дўкончининг хотини тишлаб олган! Ана шунақа. Улигини юваётганимда шаппа тишлади-қўйди. Дўкончининг хотини одам эмас эди, яхшилар. Дўкончининг хотини

ит эди, ит бўлганда ҳам қанжиқ ит эди — тишлади-ю, қўйиб юбормади, касофат! Тобутга солаётиб, пичоқ билан кесиб олганмиз. Ана шунақа... Дўкончи яна битта хотин олди, бу хотиниям тилла тиш қўйдирди, лекин мен энди ювғучи эмасман, яхшилар. Дўкончининг биринчи хотини ўлдию ювғучиликни ташладим. Ҳа-ҳа-ҳа... Эртага худойи қиламан, боринглар. Эртага бизникига худойига-а-а... Дўкончининг хотинига эмас, манов иккала бармоғимга аза тутамиз! Ҳа-ҳа-ҳа... Узим тирикман-у, икки бўғин бармоғим гўристонда — қанжиқ итнинг оғзидами, қаро ернинг қаъридами ётибди. Ана шунақа, яхшилар! Ҳа-ҳа-ҳа...

МУНДАРИЖА

Ютуқ	3
Дунё кенг	14
Уй	21
Кўзгу	31
Кунлардан бир кун	41
Пуфак (ҳангома)	53
Шайтони бузург	61

Отахонов Нурулло.
О 86 Дунё кенг... Ҳикоялар.— Т. Ёш гвардия, 1986.—
80 б.

Ёш ёзувчи Нурулло Отахоновнинг ҳикояларида қишлоқ ки-
шилари, уларнинг орзу-ўйлари, интилишлари ўз ифодасини
топган.

Ҳикояларнинг тили ширали, раван. Ёш адиб қаҳрамонлари-
нинг руҳий кечинмаларини чиройли, бой бўёқларда чизади.
Ўқувчини эзгуликка, ижтимоий фаолликка қорлайди, айни
пайтда, инсоннинг маънавий олами сари етаклайди.

Тўпلامдан адибнинг атеизм мавзусидаги ҳикояси ҳам ўрин
олди.

Отахонов Нурулло. Мир бескраён...: Рассказы.

Ўз 2

На узбекском языке
НУРУЛЛА АТАХАНОВ
МИР БЕСКРАЕН...

Р а с с к а з ы

ташкент, Издательство «Еш гвардия», 1986

Тақризчи: Мурод Муҳаммад Дўст

Редактор Тўлқин
Рассом А. Маҳнамов
Бадий редактор Ҳ. Раҳматуллаев
Техн. редактор В. Демченко
Корректор М. Набиева

ИБ № 1844

Теришга берилди 24.05.86. Босишга рухсат этилди
22.10.86. Р—04430. Формати 70×108¹/₃₂. № 3 босма қо-
ғозга «Литературная» гарнитурда юқори босма усули-
да босилди. Босма листи 2,5. Шартли босма листи 3,5.
Шартли кр.-отт. 3,40. Нашр листи 3,43. Тиражи 30000.
Вуюртма 4236. Баҳоси 20 т. Шартнома 63—86.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия»
нашриёти, Тошкент, 700129. Навоий кўчаси, 30-уй.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриё-
тинг Меҳнат Қизил Байроқ ордени босмаҳонаси.
Тошкент, ГСП, Ленин кўчаси, 41.